



## **Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online**

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### **Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor**

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### **Ophavsret**

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### **Links**

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# SOGNEFOGED- INSTITUTIONEN GENNEM 200 ÅR



**POUL FREDEBO**

35.6 Poul Fredebo: Sognefogedinstitutionen gennem 200 år

# INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
1. Forord. Sognefogedinstitutionen gennem tohundrede år .....	4
2. Sognefogedinstitutionens indførelse .....	5
3. Stævning .....	9
4. Befordring af breve og skriftlige ordrer .....	10
5. Lovgivningens bestemmelser om hegn og fred på markerne ...	11
6. Optagelse af fremmede kreaturer .....	13
7. Veje og broer .....	15
8. Fribefordringsvæsenet .....	22
9. Brandvæsenet .....	27
10. Snerydning af offentlige veje .....	29
11. Retsplejen .....	31
12. Ægteskab .....	40
13. Sognefogedens løn og pligter .....	42
14. Stempeloven .....	45
15. Hundetegn .....	46
16. Lægdsvæsenet .....	47
17. Kilder .....	56

## *Sognefogedinstitutionen gennem 200 år*

© Poul Fredebo

Udgivet af Poul Fredebo.  
Oktober 1995.

Bogen er konverteret fra tekstbehandlingsfil, sat med Times Ten 11 pkt. og  
printet digitalt af Bureau Duplica A/S, Slagelse, tlf. 53 52 00 33.

**ISBN 87-985658-1-8**



## FORORD

# Sognefogedinstitutionen gennem tohundrede år

I efteråret 1992 fik jeg en forespørgsel fra Lokalrådet Sønderup, Nordrupvester og Gudum sogne, om jeg ville skrive en række artikler til Lokalbladet, om en sognefogeds arbejde - hvad han var pålagt af pligter og rettigheder.

Jeg sagde ja til ideen, måske uden helt at tænke over, hvad det krævede af oplysninger.

Disse artikler er nu samlet i denne bog.

Efter sognefoged Hans Buchwalds død i 1955, blev jeg af amtmanden over Sorø Amt, beskikket som sognefoged d. 01. oktober 1955. Politimester Mouridsen, Slagelse, overrakte beskikkelsen, og indsatte mig i embedet samme dag. Fra samme dato blev jeg af udskrivningschefen i Roskilde, beskikket som lægdsmand for 323. lægd i 2. udskrivningskreds.

Efter sognefoged Jens Peter Hansen Jensen's død, blev Sønderup og Nordrupvester sognefogeddistrikter sammenlagt til eet distrikt, hvorefter jeg fra d. 01. juli 1966, skulle fungere som sognefoged for de sammenlagte distrikter. Ligeledes blev de to lægder sammenlagt, således jeg også der skulle fungere for det sammenlagte distrikt.

Ved kommunesammenlægningen med Slagelse i 1970 blev embedet nedlagt, idet der i en købstadskommune ikke var sognefogedembede. Der var dengang tillige tale om en omlægning af politikredsene.

Sognefogedinstitutionen afskaffedes i princippet ved denne omlægning af politikredsen i henhold til lov af 13. juni 1973. En undtagelse var enkelte småøer, ligeledes i forbindelse med enkelte strandfogedembeder. Når jeg skal omtale mit arbejde i det korte årsmål, jeg var sognefoged, må jeg finde frem til, hvordan det begyndte og hvilke ændringer, der er sket i de mange år, sognefogedinstitutionen har bestået.



## Sognefogedinstitutionens indførelse

**D**et er oplyst, at der længe før 1791 har været sognefogeder, men de har sikkert ikke været udnævnt af rigsrådet og kongen.

Ved reformationen i 1536 ejede den katolske kirke mange klostre og store jordarealer. Kirken var meget rig og var egentlig en stat i staten, der havde stor magt. Størstedelen af disse rigdomme tilfaldt ved reformationen kronen og kongen. Det er sikkert på disse krongodser og de store ryttergodser, administrationen har haft sognefogeder til hjælp, som kontaktpersoner i de store områder.

En meget stor del af vore landsbykirker blev bygget i det 11. og 12. århundrede. De fleste steder var der flere landsbyer, der sluttede op om en kirke. Et sådant område kaldtes et sogn. Da tiendeafgiften blev indført omkring 1100 tallet, blev det område, der skulle betale tiende til kirken, kaldt et kirkesogn. Derved blev mange af vore sognegrænser allerede dengang fastlagt. Den måde kirkesognene dermed blev opbygget på, må være medvirkende til den store forskel, der i dag er på størrelsen af vore sogne. Vore sogne er i dag stadig den laveste gejstlige administrative enhed.

Angående sognefogederne fra før institutionen blev indført, er der undertiden uenighed, om man har forvekslet sognefoged og oldermann. Hans opgave var en helt anden, og hver landsby havde sin egen oldermann, der var valgt af bønderne til at varetage de fælles opgaver med arbejdet i marken. Før udskiftningen af jorden blev arbejdet udført i fællesskab. At der af administrationen for de store krongodser, har været valgt sognefogeder til hjælp i arbejdet, er meget naturligt. Det er oplyst, at i Københavns Amt havde regimentsskriveren på et ryttergods det administrative ansvar for over 5000 tdr. hartkorn fordelt på 663 bøndergårde. Der må være tale om utrolig mange landsbyer, efter hvad man læser om. På Sjælland var der ofte 15 til 20 og højst op til 30 gårde i landsbyerne. Selvom administrationen betjente sig af mange fuldmægtige og udriddere, må det have været nødvendigt med en del kontaktpersoner ude i landsbyerne.

Det er naturligt, man allerede den gang har brugt sogneinddelin-

# *Amtmanden over Sorø Amt*

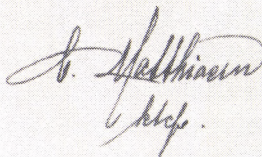
**Gør vitterligt:** at gårdejer Poul Fredebo Jensen af Sønderup herved beskikkes til sognefoged for Sønderup sogn fra den 1. oktober 1955 at regne.

Denne bestilling, tilligemed de rettigheder, som lovgivningen tillægger sognefogeden, skal forannævnte Poul Fredebo Jensen beholde, sålænge han med nidkærhed og redelighed opfylder de pligter, der påhviler ham som sognefoged.

Til bekræftelse under min hånd og amtets segl.

Sorø amt, den 29. september 1955.

P.a.v.



*Beskikkelsesbrev for Poul Fredebo Jensen. (Eget arkiv)*

gen, da vore sogne var dannet længe før den tid.

Baggrunden for den almindelige retshåndhævelse fandt sted på herredstinget. Herredet blev fastlagt til et naturligt betinget område, og herredsfogeden blev udpeget af herredets mest fremtrædende bønder. Senere kom birketinget til, og købstæderne fik deres byting. Alle tre tingsteder var at betragte som underretter i landet. Herrefo-

ged, birkedommer og byfoged var alle tre både anklager og dommer.

Når embedsmændene i købstæderne ønskede en ændring, var det sikkert, fordi de manglede en kontakt ud til landsbyerne. Der var megen fattigdom, og dermed følger ofte vold og drikkeri. Derfor var det tiltrængt for rettens betjente at have en kontaktperson.

Der kom en forordning af 11. november 1791, udstedt af kongen, Christian d. 7, at der i hvert sogn i landet skulle vælges en Sognefoged og der skulle kun, *"beskikkes duelige mænd af bondestanden til at være Sognefogeder og hvor det fandtes passende skulde Sognefogedembedet forenes med Lægdsmandsembedet"*.

For at håndhæve sognefogederhvervet blev der tillige med forordningen udstedt love, med angivelse af sognefogedernes pligter og rettigheder, og til karakterisering af sognefogedernes stilling, hedder det i denne forordnings § 5, at *"Sognefogederne skal anses som de mest agtede af Almuens Mænd og i Samkvemme, have det øverste Sæde"*.

Trods de mange kønne ord gik det ikke helt efter kongens ønske. Alt for mange sognefogeder bad sig fritaget for hvervet, og udskiftningen var meget stor, da hvervet krævede meget arbejde og var uden løn.

Der blev udsendt følgende beklagelse fra kongen, at *"de som dertil kunne være bedst skikkede, ikke sjældent værger sig ved at modtage dette embede, deels fordi dem ikke er tillagt nogen passende belønning, for deres til voksende Arbejde og Møje, deels fordi de ofte savne den Agtelse og Velvillighed hos Almuen, der udfordres, naar de med Virksomhed og Nytte, skulde kunne opfylde de dem paaliggende Pligter"*.

For at hjælpe herpå kom der en forordning af 5. juli 1820, hvor sognefogederne blev fritaget for at bidrage til amtsreparationsfonden, pligtkørsel til vejarbejdet, fritaget for kørsel til fribefordringsvæsenet og ret til i fredstid at fritage en søn for militærtjeneste, når sognefogeden tillige var lægdsmand og havde fungeret i 15 år. Om disse godtgørelser har hjulpet er ikke oplyst, men at opgaverne var mange og meget omfattende, fremgår ganske klart af de gamle bøger, hvor opgaver og pligter er udførligt beskrevet.

Når det var tilfældet, må det ses på baggrund af, at fra forordningen af 11. november 1791 til anordningen af 13. august 1841 om landkommunalvæsenet kom, var sognefogederne regeringens og administrationsens eneste bindeled, og tillige deres tillidsmænd ude i sognene. De skulle først og fremmest udføre de opgaver, som øvrigheden og rettens betjente pålagde dem - rettens betjente betyder herredsfoged og birkedommer - de skulle *"Vaage over god orden"*, påse, at almuen ikke ved krogang kom i druk eller slagsmål, øvede hærværk eller tyveri, og straks meddele dette til rettens betjente. Lovene for søn- og helligdage



var meget strenge. Ingen forlystelse måtte finde sted før efter kirketid. På mange helligdage måtte ingen forlystelse finde sted, noget vi har kendt til, også i dette århundrede. På lørdage måtte kun festes, når der var søgt om tilladelse, og festen skulle slutte senest kl. 23.00.

Var der tegn til opløb eller uro, var det sognefogdens pligt, at gøre almuen opmærksom på, de ville påføre sig kongens unåde og lovens straf.

Jeg kunne have lyst til her at gøre læserne opmærksom på, at når der så ofte omtales kongen, hvor vi i dag ville bruge ordet regeringen, er det fordi, alt dette sker i enevældens tid.

Kong Frederik d. 3. var blandt borgerstanden såvel som gejstligheden blevet meget populær under Københavns langvarige belejring i Svenskekrigen, hvorimod adelen havde været mere tilbageholdende. Derfor måtte adelen bøje sig for kongen og de borgerlige stænders krav om at overdrage Frederik d. 3. riget som et arverige i hans slægt. Det blev stadfæstet og underskrevet ved et aktstykke, der benævnes enevældsregeringsakten, med datoen 10. januar 1661, og dermed havde stænderforsamlingen overdraget kongen en evældig magt.

Det, jeg indtil nu har omtalt, er indførelsen af sognefoged-institutionen, og den mere politimæssige opgave. Jeg vil fortsætte med stævning, og en masse andre opgaver, embedet var pålagt i de første ca. 60 til 70 år.

Midt i 1800 tallet sker der store ændringer. I 1841 indføres landkommunalvæsenet. Men sognefogedembedet får i de første mange år ikke de store ændringer, idet mange opgaver fortsat udføres i samarbejde med sogneforstanderskabet. Først d. 6. juli 1867 med landkommunalloven kommer der en kommunaløkonomisk enhed, hvor sognerådet ved en del udvalg overtager mange af sognefogedens opgaver. 5. juli 1849 kommer Grundloven.

Disse ting giver ændringer i sognefogedens arbejde de næste ca. 100 år.

## Stævning

**S**om sognefoged var jeg tillige beskikket som stævningsmand. Efter en forordning af 3. juni 1791 skulle sognefogederne være stævningsmænd ”*naar de dertil ere villige*”. Men ved de fleste underretter er sognefogeden blevet beskikket, når de er villige. Det er en naturlig ting i forbindelse med udpantningsforretninger. Når jeg ser i den gamle håndbog fra 1857, er udpantning for skatter og afgifter til den kongelige kasse, tillige med bankhæftelsesrenter og brandhjælpsspenge, så udførligt beskrevet, at det ikke er muligt her at tage det med.

Det ser ud, som man i de første 50 år er gået hårdt frem med hensyn til udpantning for disse hæftelser, såvel for ejere som for fæstere. Sognefogeden skulle desuden udpante kirkens og skolens restancer, bøder for vejarbejdets forsømmelse, politilovenes overtrædelse, alimentationsbidrag til uægte børn, forladte eller fraskilte hustruer, ligesom tyende kunne lade foretage udpantning for resterende løn. For disse skyldige beløb skulle der foregå advarsel ved kirkestævne, 8 dage før udpantning fandt sted, i henhold til en forordning af 2. juni 1830.

Oplæsning ved kirkestævne betyder sognefogdens oplæsning af alle vigtige dokumenter for borgerne udenfor kirkedøren efter gudstjeneste.

## ***Befordring af breve og skriftlige ordrer***

**N**år en ordre som angår den kongelige tjeneste eller det offentlige kommer til forkyndelse og skal videresendes til forkyndelse i et andet sogn, er det sognefogedens pligt, at beordre sognets husmænd til at bringe det frem fra by til by. Nægtede nogen dette, skulle der lejes et bud på vedkommendes regning, og han idømtes tillige en bøde på 1 mk. til sognets fattige.

Til dette hverv måtte kun bruges husmænd, eller ejere af jordløse huse. Folk, der boede til leje på et værelse, eller i en del af et hus, måtte ikke anvendes. Efter en forordning af 27. maj 1848, blev husmændene fritaget for dette arbejde.

Tidligere skulle alle nye love og forordninger oplæses af præsten fra prædikestolen, men ved en forordning af 08. oktober 1824 blev dette ændret således, at kirkesangeren fremover skulle oplæse dette ved kirkedøren, hvad der gælder de mere verdslige ting. Derefter skulle sognefogeden oplæse, de fra myndighederne til ham tilsendte papirer, ang. skifter, auktioner, forfaldne afgifter, skatter, fæstepenge og hvad andet, befolkningen skulle underrettes om.



## ***Lovgivningens bestemmelser om hegn og fred på markerne.***

**N**år der kom en hegnsforordning af 29. oktober 1794 angående hegn og fred på markerne, og sognefogedernes pligter fulgte med, var årsagen udflytningen af gårdene. Det der skete i henhold til forordning af 23. april 1781 om jordfællesskabets ophævelse.

Landsbyernes jord blev udskilt, så hver gård fik sit samlede jordareal omkring gården. Det gav anledning til megen strid og uvenskab mellem naboer, når kreaturerne gik over skellet og ødelagde afgrøderne om sommeren. I hegnsordningen var meget nøje angivet, hvilke hegn der var lovlige. Jeg vil her beskrive et lille uddrag af de arter af hegn, der blev anset som lovlige, og jeg bruger ordlyden og de mål, der stod i forordningen.

**a.** *”Steengjærder, idetmindste 9 kvarter høje med jordbeklædningen ovenpaa indbegreben, saavel dobbelte som enkelte, de sidste med forsvarlig jordvold. Ved enkelte Steengjærder skal Steensiden vende fra Den, som holder Gjærdet vedlige, og ikke sættes Grøftekammen nærmere end 1 Alen.”*

**b.** *”Jordvolde, som idet mindste ere 3 Alen brede i Grunden i god og fast, men 4 Alen i løs og sandet Jord, med dobbelte Grøfter som idetmindste ere 9 kvarter brede, og 6 kvarter dybe, i lodret Maal i god jord, men 3 1/4 Alen brede i sandet og løs jord. Ved nye Jordvolde skal, foruden sammes brede, paa begge sider, afsættes en Fod af 1 til 2 kvarters brede, efter jordens beskaffenhed og Volden mellem Grøfterne skal idetmindste være 7 kvarteer høj.”*

**c.** *”Volde af jord Græstørv eller Lyngtørv, uden dobbelte Grøfter, fra 3 til 5 Alen i Grunden, efter jordens beskaffenhed, og 10 kvarter høje.”*

**d.** *”Riis og Tanggjærder, når de ere uden jordvold og Grøft, 8 kvarter høje, men når de sættes paa en Jordvold, skulle de med denne højde tilsammenlagt være 10 kvarter høje.”*

*”Hegnet omkring hauger, samt Gaards- og Huspladser skal, naar der ikke er Stakit eller Plankeværk, om det støder til Gaden eller til Naboes Grund, være eet kvarter højere end andet Hegn, ligeledes skal omkring større Gaardes jorder, over 200 Tdr. land, Hegnet være eet kvarter højere en andet hegn, og Grøfterne eet kvarter bredere end ellers er befalet, fordi nemlig den store mængde Kvæg, udsætter Naboerne for større fare ved indbrud og ødelæggelse.”*

Dette er kun et lille uddrag af hegnsforskriften. Der skal udpeges synsmænd for at sørge for, at hegnene bliver vedligeholdt. Der er store bødeforlæg ved misligholdelse. Endnu strengere er straffen, hvis nogen stjæler buske eller træer. Hvis det er børn, der har forset sig, skal de første gang straffes af forældrene, men gentager det sig, skal de i to vidners nærværelse straffes med ris, dog således de ikke tager skade på deres helbred. Disse strenge regler for hegnene har tilsyneladende været gældende i hele enevældens tid, idet der har været afsagt domme om ulovlig hugst både i 1842 og 1850.

Dog efter de mange år var det, som om respekten for ejendomsretten var trængt mere ind i folks bevidsthed, og det syntes ikke længere at være nogen nødvendighed med disse hegn.

Hegnsmændene blev underlagt sognerådene ved en lov af 6. marts 1869.

## Optagelse af fremmede kreaturer

**D**e strenge regler for optagelse af fremmede kreaturer, der gør skade på naboens marker, giver et billed af, hvorfor det var nødvendigt med de strenge regler i hegnsforordningen. En forordning af 19. juli 1817 foreskriver ”*At Enhver skal paa alle Aarets Tider, holde sine Kreaturer paa sit eget, og at Enhver er til alle Aarets Tider berettiget til, at optage anden Mands kreaturer, naar og saa ofte de findes paa hans Jorder, og af Ejeren fordre fuld Skadeserstatning, Optagelsespenge og Fødeløn*”. Størrelsen af optagelsespenge er stadfæstet ved domstolene. Her skal kort nævnes nogle af de beløb, optageren har krav på. For en ko, en stud, en hest, et ringet svin, en gris - 64 skilling. For en so med dens grise tilsammen, eller et uringet svin 1 Rigsdaler. For en tyr 2 Rdl. For et får, et lam, en bede, en ged, et kid, et æsel - 24 skilling. For en kalv eller et føl, når disse er over 1 år gammel - 16 skilling, hvorimod, når de er ældre, erlægges for dem optagelsespenge som for fuldvoksne høveder. For en gås 8 skilling og for såvidt den har yngel med sig, det halve for hver af ungerne. For en and, en høne og en kalkun, 4 skilling og for såvidt de har yngel med, det halve for hver af ungerne.

Om hingste og væddere var særlige forordninger for hingste 8. september 1812 og for væddere 24. september 1813. For løsgående hingste skulle ejeren første gang betale 4 Tdr. havre, og for hver gang den yderligere blev optaget ekstra 4 Tdr.

For løsgående væddere var bøden 1 Td. havre og for hver gang yderligere 1 Td. havre mere. Tillige skulle den mærkes i venstre øre, for hver gang. Den lange og meget nøje beskrivelse om de løse kreaturer og den strid, de gav anledning til, er da medvirkende til, at man forstår nødvendigheden af de mange gærde og hegn.

Et lille eksempel mere, direkte citeret efter forordningen, giver et indtryk af de alvorlige problemer, ”*Den som gør Gab eller Aabning på Hegn, med den bevislige Hensigt, at skaffe Ufred, skal første Gang bøde 10 Rigsdaler, anden Gang dobbelt, og tredie Gang straffes med Fængsel paa Vand og Brød, eller Rattingslag, desuden skal han erstatte Skaden.*”



Omtalen af forordningen ang. hegn og løsgående kreaturer, synes måske lidt lang, men det er kun et lille uddrag, som jeg håber, giver et indtryk af, hvor væsentlig problemerne har været.

## Veje og broer

**E**fter oplysninger, der omtaler vore veje tilbage i 1600 tallet, omtales de som utroligt dårlige og livsfarlige at færdes på. I en udtalelse fra den tid står at læse *"kirkeordinantsen udtaler sin beklagelse over, at sognefolket ikke holder præsteveje, saa præsten i livsfare maa rejse og besøge de syge"*.

Derimod har kongevejene og de kongelige jagtveje altid været genstand for en betydelig bedre behandling og vedligeholdelse, hvorfor der gentagne gange nedlagdes forbud mod kørsel af andre end dem, som havde nøgle dertil. Den 22. juli 1662 bliver der nedlagt forbud mod *"at befare Kongens veje i Kjøbenhavn - Frederiksborg og Kronborg amter, end mindre laase at opbrække"*. *Det var strengt forbudt smeden, som lavede disse låse og nøgler" at levere andre end Stiftsbefalingsmanden og den kongelige fiskemester nøgler til vejene"*. Mange af disse forbud gjaldt til langt op i 1700 tallet.

Lensvejenes ringe tilstand omtales allerede i en forordning af 18. december 1558, hvor det blev forlangt, at kongens lensmænd, - (tidligere var landet opdelt i len, men en forordning af 19. februar 1662 påbød, at lenene skulle kaldes amter og den administrative ledelse af et amt kaldes amtmand) - tillige med de menige herremænd, skulle møde med deres bønder og fæstere og med heste og vogne for at udbedre vejene med sten og grus. Der blev aldrig tale om nogen alm. vedligeholdelse, blot en forbedring af de værste og største huller, der gjorde dem farlige at færdes på.

Som så mange andre steder var der intet offentlig tilsyn, og arbejdet blev derefter. Det samme sløseri var tilfældet med beboernes døde kreaturer. Dem lod de ligge og rådne op langs vejene. Jeg citerer ordret fra bog. *"under paaskud af befrugtede vanære, foragt og bebrejdelse, som almuen indbildte sig, at det var forbunden med slige døde kvæg og bæsters nedgravning, det var et uværdigt arbejde, som paahvilede Bødelens medhjælper, den saakaldte rakker"*.

Det blev forsøgt gennem mange år at udrydde denne fordom, og omsider kom der ved en forordning af 11. september 1739 et påbud mod dette uvæsen. Det blev strengt forbudt, at der fandtes ådsler og

kreaturer på veje og marker. Både vejenes tilstand og modviljen mod at begrave de døde kreaturer ændrede sig ikke igennem 16- 1700 tallet. De strenge straffe for forsømmelse af vejenes vedligeholdelse, eller uviljen mod at begrave de døde dyr, siger noget om, hvor stor modstanden mod disse har været.

Almuen må have følt begge dele vanærende. Disse ting er udførligt omtalt, men kan ikke fuldt gengives her i denne bog, men for at give et billede af det, vil jeg citere et lille afsnit. Da *"klammeri og slagsmaal"* imellem bønder indbyrdes, hørte til dagens orden, så længe vejarbejdet stod på og da disse stundom *"paa voldsom maade, med hug og slag, overfaldt tilsynsmændene"*, bestemtes det med plakat af 30. juni 1786, at saadanne optøjer paa vejene *"skulde afgøres ved, at de paagældene skulde staa i gabestok en halv time uden for kirken under gudstjenesten"* eller også *"ride træhesten udenfor Thinghuset indtil en hel time paa en dag naar Thinget holdes"*. Men disse straffe måtte dog ikke eksekveres, forinden de var appellerede for amtmanden.

Småforseelser og slagsmål ved vejarbejdet kunne også iflg. *"Referance af 25. maj 1787 afgøres ved"* at *"den øverstkommanderende tilkaldte den nærmeste retsbetjent"* som da i et på stedet oprejst *"telt"* i overværelse af 2 blandt arbejderne udtagne vidner, dømte de skyldige. Straffen for efter påbud at nægte at deltage i begravelse af de døde kreaturer var også hård. Der står således, at *"den der med ord, skrift eller gerning har noget imod een eller at deltage i saadan en forretning, skal uden nogen forskaanelse lide paa ære eller straffes paa Bremerholm"*.

En af årsagerne til de mange problemer med veje, broer og nedgravning af kreaturer var sikkert den utrolige mangel på offentlig kontrol med, hvad der til daglig foregik ude i landdistrikterne. Der kom med kongeligt brev af 25. januar 1662 en befaling, at veje og broers vedligeholdelse skulle forbedres. Det medførte, at de betydeligste veje blev sat under en slags offentlig tilsyn i 1670 ved ansættelse af såkaldte vejmaster, der skulle aflønnes af bønderne. Men man fandt hurtigt ud af, at de intet udrettede. Derefter blev det i 1682 pålagt stiftbefalingsmændene at finde ud af, hvordan arbejdet bedst og billigst kunne udføres. Samtidigt skulle de fordele arbejdet indenfor hvert herred og birk, og alle bøndergårde skulle deltage i arbejdet, i forhold til Tdr. hartkorn og på den baggrund blev forordningen om vejmaster afskaffet 4. marts 1690.

Alt pligtarbejde for bøndergårde blev altid beregnet i forhold til Tdr. hartkorn. Da vi ofte støder på disse to ord *"tønde hartkorn"* vil nogen måske spørge, *"hvad er det?"* - og skal det siges kort, er det et værdimål for jordens bonitet eller måske mere enkelt, hvor meget korn eller andre afgrøder jorden evner at give.



Hartkorn er et gammelt udtryk og betyder ”*hårdt korn*”, som rug og byg, i modsætning til havre (blødt korn). Det bruges som værdimåler for alt landbrugsjord og er et led i matikuleringen. Enhver ejer af et stykke jord i Danmark har et matrikelnummer og sognets navn på sit skøde. Den første matikulering blev foretaget på grundlag af jordebøger, godsfortegnelser og præstegårdsindberetninger. Denne matikulering viste sig hurtigt at være ret uanvendelig. Det blev derfor besluttet at sende kommisærer ud over hele riget for at få foretaget en nøjagtig vurdering, baseret på jordens kvalitet. Det indsamlede materiale indgik i den såkaldte matrikel af 1688. Arbejdet har i høj grad været fremsynet og er baggrund for vor matikulering i dag. Der er sket meget få ændringer i vores sognegrænser, i forhold til, hvor ofte vi har ændret kommunegrænserne.

Som det er fremgået af omtalen af vore veje og deres vedligeholdelse, har det tilsyneladende gået, som det bedst kunne, uden nogen reel offentlig kontrol. Med vore mange broer har det været nødvendigt med et betydeligt bedre tilsyn, for at undgå hele vejforbindelsen blev afbrudt. Af den ældste omtale, jeg har fundet frem til om broerne, fremgår det, at man ofte har overdraget vedligeholdelsen til en enkelt mand, der til gengæld for dette arbejde fik lov til at opkræve bropenge. For at give et billede af de problemer, det medførte, vil jeg citere et lille afsnit.

Som eksempel herpå kan det anføres, at det ”*i 1665 paalagedes Tiingaards bønder, at betale 1 skæppe Havre aarligen for passagen over Hee bro*”. Johan Adolf de Klerese fik for at vedligeholde halsmænds og Vegger broer 1 skp. korn ”*som dertil af gammel tid skal være givent af de menige bønder i Rars herred, saamange, som heste og vogne haver*”. Men passagen betaltes dog almindeligvis med penge, ”*sædvanlig 2 skl. for en karet eller Chaise og 1 skl. for andre vogne, ridende og ufrie kreaturer*”.

Ejeren af ”*Hvide Mølle*” ved Århus, måtte tage 1 skl. for hvert læs tørv, som førtes over hans bro. ”*Dog vare ikke sjældent de bønder, som forrettede naturalarbejde paa den paagældende vej, fritagne for at betale bropenge*”, saavel som de der ”*drage til Kirke, til Thing, til Amtstuen med fourage og skattekorn, eller som for at komme til deres jorder eller hjembringe sommers afgrøde maa passere broen*”.

Disse gamle privilegier, der således efterhånden udviklede sig, ”*dels ved lovhjæmmel, dels ved sædvane, igjæmmen tiderne vandt hævde, ophævedes først aldeles ved lov af 29. december 1857, idet broerne da overtages, enten af Amtsrådet eller Sogneforstanderskabet*”.

Som modydelse skulle der tilstedes broejerne en forholdsmæssig indløsningssum, der udredtes af brokornsyderne, og som, når en mindelig overenskomst ikke kunne opnås, fastsattes af landvæsenskommissionen. Den nye ordning skulle være endelig fuldbyrdet for

landevejenes vedkommende inden 1. januar 1863 og inden 1. januar 1873 for bivejenes vedkommende.

I Jylland er det først på et senere tidspunkt, man finder det nødvendigt med en bedre vejordning. Der henvises til referencer af 6. april 1770 og 12. januar 1775 om et bedre offentlig tilsyn. Det vedtages, at stiftamtmanden og amtmændene, samt herrefogederne engang om året i november måned skulle foretage syn over vejene. Derforuden skulle den største lodsejer i hvert sogn deltage. En herredsfoged klager over, at den største lodsejer ikke altid kan hverken læse eller skrive, hvilket han fandt nødvendigt for en sådan tillidsmand. Ordlyden blev derfor ændret, at var noget sådant tilfældet, *”beskikkedes man den bedst kvalificerede af Sognets lodsejere, der til gengæld blev fritaget for andre Omgangssagter og Kjørsler, dog ikke i vejvæsenet”*, men allerede få år efter kom der nye bestemmelser.

I henhold til reference af 2. november 1778 oprettedes en generalvejskommission, der var udrustet med meget vidtgående beføjelser. Forvaltningen tog meget energisk fat på arbejdet og ansatte til assistance een i vejbygning kyndig ingeniørofficer. Ved forordningen af 23. april 1781 om jordfællesskabets ophævelse blev der tillige påbudt, at der skulle udlægges jord til nødvendige veje for de udflyttede gårde, så der kunne *”køres til Kirke saavel som landsbyerne imellem”*.

Efter sognefogedinstitutionen var indført 11. nov. 1791, havde det givet de offentlige myndigheder større muligheder for indflydelse og kontrol i landsognene. Det var naturligt, at der kom en ny forordning af 13. december 1793, der omfattede alle vore veje i landet.

Vejene blev delt i tre klasser. Hovedlandevejene var veje, der forbandt landsdelene, mindre landeveje, der førte fra en købstad til en anden, og biveje, der førte til kirke, tingsted, mølle eller mellem landsbyerne.

På Sjælland udgik alle hovedlandevejene fra København, hvorfra de førte til Helsingør, Kalundborg, Korsør og Vordingborg. På Fyn, den nordlige fra Nyborg til Odense og Vissenbjerg, derfra een til Middelfart og een til Assens, den sydlige fra Nyborg til Bøjden. I Jylland den østlige fra Ålborg, Hobro, Randers, Århus, Skanderborg, Horsens, Vejle og Snoghøj, den vestlige fra Haderslev til Ribe, Varde, Ringkøbing, Holsterbro og Lemvig, samt fra Holsterbro til Viborg og Hobro. På Lolland-Falster fra Storstrømmen til Guldborg og videre til Sakskøbing, Maribo og Rødby. Ved en forordning i 1841 kom vejene fra Nørresundby til Hjørring og Frederikshavn, fra Holsterbro til Thisted, fra Århus over Silkeborg og Gjelleruplund til Ringkøbing og fra Randers til Viborg.

Arbejdet med udførelsen af disse vejanlæg blev overgivet til generalvejskommissionen. Overopsynet hvilede på stiftamtmanden og amtmændene. Endvidere skulle herredsfogederne og birkebetjente-

ne have tilsyn med vejarbejdet i hvert deres distrikt og endelig skulle sognefogederne *"have særdeles opsigt med vejarbejdet i sit sogn"*. Han skulle *"besørge redskaberne og materialernes forvaltning samt holde og særligen aflægge Regnskab for de imodtagne, udgivne og i behold værende Penge, Værktøj og Materialer"*.

Som løn for det betydelige arbejde og ansvar, der var pålagt sognefogederne, blev de bevilliget en sk. for hver Rigsdaler, som omkostningerne ved vejene i enhvers distrikt er anslået til.

Hovedvejene skulle som regel være 20 alen brede, foruden 4 alen grøft og indeholde en stenbelagt kørebane på 8 - 9 alens bredde. De skulle være forsynet med milepæle for hver 1/4 mil og med højstammet træplantning med 10 alen afstand mellem træerne, *"da denne er til sand nytte for Vejfarende i Mørke og Snefog og i Solens stærkeste Hede"*.

*"Hvor vejene uundgaeligt maatte løbe igennem et Vand skulde der anbringes høje Sten eller Pæle, til rettesnor for de Vejfarende"*. De mindre landevejes bredde skulle være 12 - 14 alen og 3 alen grøft. Bivejenes bredde bestemtes til 8 alen.

Forslag til de nye hovedvejes linieføring sker efter anbefaling af de Kgl. Vejmestre, der har indhentet erklæringer fra stiftamtmand, amtmand, amtsforvaltere, herredsfogeder og jordgodsejere. De bliver af generalvejskommissionen indstillet til Kgl. Approbation.

De mindre landeveje optages på amtmændenes forslag efter vejkommissionens approbation. Hvor det bliver nødvendigt med ekspropriation, bliver omkostningerne afholdt henholdsvis af den almindelige vejkasse og af det stift eller amt, på hvis grund vejen anlægges. Det blev samtidigt vedtaget, at intet arbejde måtte begyndes på de mindre landeveje, inden samtlige hovedveje var færdige, med mindre der kunne blive enighed herom.

Som et almindeligt grundprincip skulle alt hartkorn, som havde interesse i vejen, være med til at betale dennes vedligeholdelse. Byrderne skulle fordeles således, at det privilligerede hartkorn betalte kontante penge efter en fastsat skala i forhold til naturalarbejdets værdi. Naturalarbejdet eller pligtarbejdet, som det også blev kaldt, udgjorde langt den overvejende del af arbejdet. Bønderne skulle møde med heste og vogne. 1 arbejdsdag blev kaldt *"Spandag"*. Der var pligt til at møde indtil 2 miles afstand fra vejarbejdet. Husmænd og indsidderne skulle arbejde 1 dag om året, det kaldtes en *"Gangdag"*, og var der brug for mere, var der pligt til at møde.

Bøndernes antal af mødepligtige spandage var beregnet efter hvor mange *"Tdr. Hartkorn"*, der var på ejendommen. De, der ikke mødte på arbejde, skulle i bøde betale 3 Mark for en spandag og 1 Mark for en gangdag. Disse bøder blev dobbelt op for hver dag, man udeblev fra arbejdet. I mangel af betaling *"straffedes på Kroppe"*.

Ved Reference af 20. maj 1797 fik sognefogderne også andel i bøderne for "at opmuntre til større Paapasselighed".

Når jeg har omtalt vejvæsenet så langt tilbage i tiden, længe før sognefogedinstitutionen kom, syntes jeg, det var en god og interessant baggrund for det, der sker i 1793 og fremover. Det var store planer, også for store, viser udviklingen i de næste 50 år.



**Høng politikreds 1919:**

1. række fra venstre: L. P. Hansen, lægdsmand, Rye, Zach. Nielsen, sognefoged, Uglerup, frk. J. Jensen, kontorist, fru Meyer, kontorist, P. Olsen, sognefoged, Løve, L. Pedersen, lægdsmand, Høng.

2. række: G. Christensen, sognefoged, Gjørlev, V. Larsen, sognefoged, Sæby, Chr. A. Jensen, pensioneret politiassistent, R. Nielsen, herredsfuldmægtig, Vilhelm Flensborg, herredsfoged, Chr. Christensen, herredsfuldmægtig, C. Gjerløv, arrestforsvarer, Chr. Hansen, sognefoged, Tjørnelunde, Carl Jacobsen, sognefoged, Skjellebjerg.

3. række: N. Petersen, sognefoged, Torpe, H. Jørgensen, sognefoged, Mullerup, J. Chr. Nielsen, sognefoged, Kragerup, H. D. Hansen, politiibetjent, J. H. Hjarup, overpolitibetjent, H. P. Frisdahl, politiibetjent, J. Andersen, sognefoged, Taagerup, H. P. Larsen, sognefoged, Ruds Vedby, N. Christensen, sognefoged, Kirkehelsinge.

4. række: H. Sørensen, lægdsmand, Kirkehelsinge, S. Pedersen, sognefoged, Havrebjerg, Chr. Frederiksen, retsvidne, V. Jensen, retsvidne, J. P. Jensen, sognefoged, Solbjerg, Fred. Petersen, forhenværende sognefoged, Hallenslev.

(Politihistorisk arkiv, Slagelse politistation)...



Økonomien i landet kan ikke klare disse store opgaver. Derfor går der mange år, før de planlagte veje bliver anlagt. Det meget pligtarbejde bliver tillige en stor belastning for befolkningen ude på landet. Der kommer mange ændringer gennem disse år, både for det privilegerede hartkorn og hvad pligtarbejde angår. I 1840 arbejdes der med en ny vejlov, og den får kongens underskrift 8. september 1841. På næsten alle væsentlige punkter er det stadig den gamle af 1793, der er gældende. Pligtarbejdet fortsætter. Der sker det, at amtsråd og sogneforstanderskabet for landsognene drages ind i beslutningsprocesserne, og det er stadig sognefogedens pligt at føre tilsyn med, at vejene bliver vedligeholdt.

En ny lov for vore biveje kommer 21. juni 1867, hvor det for bestyrelsen af vejevæsenet for vore biveje gælder den regel, at politimesteren og sognefogederne skal have indseende med, der ikke forefindes mangler, som medfører fare for benyttelsen.

I en lov af 7. januar 1871 om postvæsenet står der: enhver kørende har pligt til at vige halvdelen af vognsporet for befordringer, hvor post fremføres.

Af nye love om vort vejevæsen sker der ikke større ting, før vi får en færdselslov i 1923. Baggrunden var det stigende antal motorkøretøjer. Der var tidligere visse politivedtægter i byerne, men 1. maj 1923 kommer en lov for færdsel på gader, veje og pladser, og her bliver højre forkørselsretten fastlagt. § 7 siger: skiftes der færdselsretning skal der gives tegn - ved standsning hånd eller pisk i vejret - ved ændring af færdselsretning: hånd eller pisk til den side, hvortil der svinges.

14. april 1932 kommer en ny lov med ændringer i 1933 og 1936, sammen med disse ændringer sker der ændring i lygteføring og lygteføringstiden. I 1937 bliver 18 vejstrækninger betegnede som hovedveje og afmærkede med numre. Al færdsel, der udmunder eller skærer igennem en hovedvej, har en ubetinget vigepligt til begge sider.

For sognefogederne er det forbi med almindelige tilsyn med bivejenes vedligeholdelse. Fremover er der kun de politimæssige dele.



## Fribefordringsvæsenet

**B**landt de byrder, som tidligere har været lagt på det upriviligerede hartkorn, - d.v.s. bønder og fæstere - var fribefordringsvæsenet een af dem, der har været meget hårdt og tidskrævende. Kun vejvæsenet har vel nået op og været næsten lige så belastende både for mennesker og navnlig hestene, for ud over det daglige arbejde på gårdene var der pligtarbejdet på vejene og fribefordringen. Denne kørsel var et privilegium, en ret, som flere både offentlige og private personer følte sig berettiget til og mente at have hævd på. En byrde, som det ufrie hartkorn var pålagt i 150 til 200 år.

Det fremgår af et Kongebrev af 5. juli 1571, at kongen i anledning af, at Ringsted klosterbønder på det højeste beklager sig over den store befordringspligt, de dagligt bliver pålagt af adelen og andre, som kommer til klostret i private æriender. Dermed må bønderne forsømme deres eget arbejde, så flere må gå fra deres gårde. Kongen forbyder derefter *"Herremænd og andre at låne vogne hos bønderne uden hans udtrykkelige tilladelse"*. Men adelen og andre magthavere føler, det er deres ret, så forbudet får ingen virkning. Egentlig er det ikke uden grund, for selv kongerejserne synes ofte udført ved lejede befordringer. I Reference af 11. januar 1689 hedder det, at i *"Roskilde, Ringsted, Slagelse, Korsør, Nyborg, Odense og Assens"*, altid skal holde 2 af vognmændene eller andre vogne i *"Beredskab til de kongelige rejsenes kortege Fremkomme"*. Man går ud fra, at Forordningen af 5. april 1690 er det virkelige udgangspunkt for fribefordringens organisation, som en udelukkende hartkornsbyrde her i landet. Ved den forordning inddeltes fribefordringerne i forskellige klasser. Først de egentlige kongerejser for den kongelige familie med *"Følge og Gods"*. Disse rejser var efter kongens befaling rekvireret gennem amtstuen, hos det ufrie hartkornsbrugere.

Af andre kongelige rejser var der *"Vildets Befordring til Hofspisningsfornødenhederne"* - de kaldes også fadebursrejser. Desuden kom der mange befordringer for det høje militære personel. Hvert amt udgjorde en kørekreds, hvor amtmanden efter indstilling fra

amtsforvalteren skulle foretage en inddeling efter antal gårde. Således blev hver gård beregnet til 8 Tdr. hartkorn. Desuden skulle der føres en protokol over de udførte rejser, så proprietærene og bønderne kunne se, om de vederfares "*Ret og Lighed*". Desværre var der ikke fastsat nogen grænse for, hvor det ene amt skulle afløse det andet. Det medførte en masse stridigheder mellem amtsbetjentene. Derfor kom en Forordning af 13. maj 1707, der fastsatte en lang række skiftsteder, hvor afløsning skulle finde sted. Udeblivelse fra mødestedet med vognen til det fastsatte tidspunkt, blev straffet med bøde fra 4 til 10 Rigsdaler samt dobbelt vognleje. På mødestedet skulle enten amtsforvalteren, ridefogeden eller senere sognefogeden personligt være til stede. Foruden disse rejser, hvor det ofte var nødvendigt at udskrive et større antal køretøjer, blev det krævet, at der altid var en disponibel reserve på mindst 20 vogne. Tillige skulle man udføre samtlige amts- og sognerejser, der i slutningen af 1700 tallet på grund af landboreformerne voksede meget stærkt. Men ærligheden må ikke altid have været helt i orden, for der kom bl.a. følgende tilføjelse, at den, der "*til egen fordel af venskab eller Had*", udskriver flere vogne end nødvendigt, har som "*kongelig Forordnings modtvillige Lovovertræder forbrudt sin Charge*", hvorhos "*falskelig Tilsvigelse af Befordring*", medførte en bøde på 20 Rdl., som deltes mellem angiveren og nærmeste hospital.

Det var ikke alene konge - amts- og sognerejser. Flere og flere følte sig berettiget til, hvorfor de antog virkelig store dimensioner. De nåede til at omfatte rejser for stiftamtmand, amtmænd og biskopper i embedsforretninger, provster til møder i fattigdirektionen og i anledning af jordudlægning til skolen. Præster til besøg hos fængslede forbrydere. Herredsfogeder til eftersyn af brandredskaber. Retsbetjentene i anledning af ildebrand. Polituorden, vejtilsyn, smitsomme sygdomme, kvægsyge, brandsyn, sprøjteprøver o.s.v. Prokuratører til møder i Justitsministeriet og benefiserede sager for personer, der ikke selv kan udrede befodringsomkostningerne, eller som beskikkes som defensorer i toldsvigssager, der anlagdes mod fraværende. Læger til sygebesøg hos fattige, vaccination, delikventsager, sessionsforretninger, eksaminerede vaccinatører uden for lægestanden, landinspektører ved landflugtsarealer - udmåling, land- og søkrigskommissionen, ingeniørkorpsets officerer, branddirektører, jordemødre, sandflugtskommisærer og andre opsynsmænd, snefogeder, hegnsynsmænd, lægdsmand, dyrlæger og udskrevne matroser til befodrning af deres skibskister, samt endnu adskillige andre.

Passene til disse rejser udfærdiges af vedkommende amtmand. Hvorimod tilsigelserne, efter ordre fra amtsforvalteren, besørgeres af sognefogeden under tilsyn af sognets største lodsejer.

# FORTEGNELSE

over

## Sognefogderne i Politikreds Nr. 11, Slagelse Købstad m. v

Sogn	Lægd	Navn	Bopæl	Telefon-Nr.
Buerup	349	Eriksen	Uglerup	Lykkebjærg 26
Drøsselbjærg	341	Jørgensen	Mullerup	Mullerup 14
Faarstrup	332	Olsen	Snekkerup	Flakkebjerg 66
Finderup Ø.	—	Christiansen	Tjørnelunde	Tjørnelunde 13
— V.	345	Olsen	Høng	Høng 77
Gerlev	334	Nielsen	Serdrup	Lundforlund 18
Gierslev	342	Olsen	Løve	Løve 23
Gimlinge	330	Buchwald	Gimlinge	Flakkebjerg 45 u
Gudum	322	Hansen	Gudum	Sønderup 10
Gørlev-Bakkendrup	338-339	Christensen	Gørlev	Gørlev 112
Hallenslev	351	Pedersen	Torpe	Høng 140
Havrebjerg	43	Pedersen	Havrebjærg	Havrebjærg 56
Hejninge	318	Hansen	Hejninge	Næsbystrand 17
Kindertofte	325	Rasmussen	Dævidsrød	Vedbysønder 4
Kirkehelsinge	340	Christensen	Kirkehelsinge	Vindehelsinge 64
Kirkerup	329	Larsen	Kirkerup	Sørby 38
Lundforlund	333	Jensen	Lundforlund	Lundforlund 34
Nordrupvester	324	Jensen	Nordrupvester	Skaftelev 26
Ottestrup	327	Pedersen	Vedbysønder	Vedbysønder 13
Reerslev	347	Larsen	Reerslev	Ruds-Vedby 55 x
Ruds-Vedby	348	Larsen	Ruds-Vedby	Ruds-Vedby 103
Skellebjærg	346	Jacobsen	Søbjærg	Skellebjærg 4
Skørpinge	331	Holst	Halkevad	Snekkerup 17
Sl. St. Mikkel's Ls.	320	Damsgaard	L. Valby	Slagelse 766
- - Peders Ls. Ø.	321 b	Frandsen	Landsgrav	— 1396
- - - - V.	321 a	Olsen	Holmstrup	— 803
Slotsbjærgby	335	Larsen	Slotsbjærgby	Slotsbjærgby 55
Sludstrup	336	Hansen	Harrested	Sludstrup 7
Sølbjærg	344	Pedersen	Sølbjærg	Sølbjærg 14
Sorterup	326	Christiansen	Næsby v. Skoven	Næsbykov 31
Stillinge	319	Christiansen	Bildsø	Kirkestillinge 59
Sæby	350	Larsen	Sæby	Sæbyhøj 17
Sønderup	323	Buchwald	Sønderup	Sønderup 12
Sørbymagle	328	Larsen	Rosted	Duemose 19
Ørslev	343	Nielsen	Ørslev	Sønderup 16

Fortegnelse over sognefogederne i politikreds nr. 11, Slagelse købstad m.v. 1939.  
(Poliithistorisk arkiv, Slagelse politistation).

Kørslerne udførtes sognevis, efter en af amtmanden tilsendt fortegnelse over de kørepligtige. For kontrollens skyld skulle sognefogeden ved årets udgang, sende amtmanden en underskreven og attesteret protokol, over de i årets løb udførte rejser ledsaget af vedkommendes kvitteringer for de udførte kørsler. Hvad der især bidrog til, at fribefordringsvæsnet følte som en utålelig stor byrde, var den bestemmelse, at de kørepligtige skulle vente på den rejsende i indtil 8 timer om vinteren og 6 timer om sommeren. Derved kunne en rejse komme til at vare flere dage og nætter. Når den rejsende endelig skulle hjem, så var det, som der står at læse, ikke sjældent *"at Bønderne med Hug og Slag ilde trakteredes, til så overmåde hastigt at fremføre, at undertiden hestene fordærvedes, så de ikke i lang tid kunne bruges"*. Det blev ikke bønderne til megen nytte, at der kom en Forordning af 13. maj 1707, hvor det blev bestemt, at den rejsende skulle erstatte hver hest, der var kørt i *"fordærv"* under kørselen med 20 Rdl. Det blev samtidig bestemt, at den skadelidte skulle bevise, at hesten ikke tidligere havde været syg. Bønder kunne også klage til amtsforvalteren ved første skiftested, men heller ikke her var megen hjælp at hente. Under disse forhold var det ret naturligt, at der sjældent var noget særlig venskabeligt forhold mellem de to parter. Der er også mange historier om de gensidige drillerier, der forekom under kørselen. Der fortælles om en urmager, der havde fribefordring for at efterse uret i en kirke i Ølstykke Herred. Under kørselen til kirken beklagede han sig på en meget provokerende måde over, det ikke gik hurtigt nok. På hjemvejen havde han samme hastværk, men nu var kusken blevet stædig. Så efterhånden sagtedes farten yderligere, og efter et stykke i skridtgang gik hestene i stå. Kusken kom derefter med den for urmageren ikke særlig opmuntrende oplysning, at hestene skulle have noget at æde, for derefter at komme så meget hurtigere afsted. Urmageren skældte ud, og under en masse trusler begyndte han hjemturen til fods. Men han var dårlig gået en halv mil, før køretøjet i hurtig fart kørte forbi, uden kusken tilsyneladende så urmageren, og da bonden nåede urmagerens dør, konstaterede han, at vejen var tilbagelagt i den foreskrevne tid.

En slem medfart kom en læge ligeledes ud for, idet kusken under påskud af, at hestene skulle vandes, kørte ud igennem gadekæret i en landsby, de passerede. Kusken og byens beboere morede sig højlydt over de smidighedsøvelser, lægen måtte foretage for at undgå våde fødder af det indtrængende vand. Årsagen til denne tur var, at kusken var blevet fornærmet over, hver gang vejen drejede, måtte han standse og vende doktorstolen, så lægen kunne få vinden i ryggen.

Det første tilløb til en nedgang i frirejsernes antal, kom ved en forordning af 29. september 1841 og yderligere 26. juni 1844. På det

tidspunkt kom der helt nye regler for, hvilke kørsler der skulle anses for konge - amt - og sognerejser. Ændringen kom til at betyde, at rekvisitionen af befordringer skulle ske 24 timer, før den skulle begynde. Den kørepligtige fik ret til 2 timer til forberedelse til turen, med 1 1/2 times tillæg for hver mil, han havde til mødestedet. Ventetiden blev nedsat til 1 time og rejsens længde 4 mil. Rejsetiden blev fastsat til 1 mil i timen på gode veje, på dårlige veje 1 1/4 time pr. mil. Der skulle fortsat være en fortegnelse af kørelister over de kørepligtige. Men nu var sogneforstanderskabet kommet i 1841, og de skulle dermed også kontrollere dette.

Sognefogeden skulle fortsætte med at besørge tilsigelserne og hvis vedkommende autoriteter anså det for nødvendigt, skulle han personligt, eller een på hans ansvar antaget mand, følge med til hest, for at våge over ordenens overholdelse på vejen og ved skiftstederne.

Foruden disse konge- og amtsrejser skulle det uprivilligerede hartkorn også sørge for sognerejser. Men de gik hurtigt ud af de egentlige fribefordringsrejser og blev nærmest betragtet som et bidrag til de fattige og skolevæsenet.

Efterhånden måtte fribefordringsrejserne kun udskrives i de mest nødvendige tilfælde. Herefter blev de henvist til at foregå med dampskibe, dagvogne eller vognmandslaugene, og udgifterne betaltes af det offentlige. Ved en lov af 20. juni 1850 blev samtlige omkostninger pålagt statskassen og herefter var disse rejser kommunerne uvedkommende.

Tilbage blev kun sognerejserne, men også disse blev færre og efter sognerådet og kommunallovens indførelse 1. januar 1868, blev der kun de frirejser tilbage, som påhviler visse beboere i henhold til skøder og fæsterbreve og som først ophørte i henhold til den indgåede aftale.

## Brandvæsenet

**D**et var ved brande i de større byer, man først blev klar over nødvendigheden af at træffe fælles foranstaltninger til bekæmpelse af de uhyggelige brande, der ofte ramte mange huse i København og de tæt bebyggede købstæder. Allerede i 1681 blev der oprettet en assuranceforening i København og mange købstæder fulgte hurtigt efter. Selv så lille en by som Storeheddinge fik i 1735 indført en fuldstændig brandordning. Byen blev forsynet med brandhager, stiger og spande, samt en brandsprøjte til en pris af 18 rigsdaler.

Ude i landsbyerne var det herremændene, fæstere og bønder, der måtte hjælpes ad, når brandkatastrofen skete. Man måtte i fællesskab bygge huse og gårde op. Der var ingen hjælp at få. I 1792 kommer der en forordning om brandvæsenet på landet. Det blev påbudt, at der skulle anskaffes hjælpemidler som i købstæderne og der blev pligt for alle til at deltage i slukning og oprydning.

I 1856 kommer der nye regler. Der forlangtes mere kontrol med brandhager, stiger og spande. Der skal tillige vælges en brandfoged. Det blev også bestemt, at branddamme var en fælles opgave for byens bønder og fæstere.

Ved en lov af 2. marts 1861 om brandpolitiet på landet og det dermed i forbindelse stående bygningsvæsen, er det pålagt sognefogederne at føre tilsyn med byggreglementerne, med hvilke bestemmelser *"Sognefogederne derfor må gøre sig nøje bekendt!"*. De skal nøje påse, at bygningshåndværkerne sender anmeldelse om det færdige arbejde og ved tilsyn se, om der er fundet lovovertrædelser sted, der skal indberettes til politiet. Ifølge denne lov påhviler tilsynet af de givne regler for bygningers opførsel sognefogeden, under politimesteren og amtmandens overopsyn.

Det var nogle meget strenge regler, der efter den tids forhold gjaldt for opførelse af gårde, huse eller andre bygninger beregnet for selvstændigt erhverv. Afstanden mellem hver selvstændig ejendom skulle være 5 alen, såfremt bygningen var opført af en mur af stammet ler, murbindingsværk og med ildfast tag. To huse bygget af samme materiale måtte bygges op af hinanden, når de var adskilt ved en



brandgavl. Var begge steder opført af brandfarligt materiale, skulle der være en afstand af 50 alen. Var derimod den ene bygning af ikke brandfarligt materiale, måtte man nøjes med 20 alens afstand. Ved genopførelse af nedbrændte eller nedbrudte bygninger, var disse bestemmelser ufravigelige.

Det her nævnte er kun et lille uddrag af loven. Der var mange bestemmelser angående beboelsens indretning, ikke mindst om kakkelovne, åbne ildsteder og bygning af skorstene. Alt dette kunne selvfølgelig ikke ændres på een gang. Der blev også indføjet en paragraf, hvorefter amtmanden, efter indstilling fra sogneforstanderskabet, kunne give fritagelse for visse bestemmelser, hvis de ikke var til skade for den offentlige sikkerhed.

Det blev ved samme lov bestemt, at sognefoged og brandfoged skulle underrettes så hurtigt som muligt ved ildebrand. Ved et cirkulære af 18. juli 1866 bliver det yderligere indskærpet sognefogederne at føre nøje tilsyn med bygningsvæsenet. Som tegn på, at vi nærmer os tiden, hvor teknikken får indpas, kommer der en bekendtgørelse af 17. marts 1876, angående brug af lokomobil i landbruget. Såfremt en sådan bruges, skal der være 50 alen fra bygninger til lokomotivet og 10 alen omkring det skal være ryddet for halm og andet brændbart.

Ved en ny lov om brand og bygningsvæsenet af 31. marts 1926 er der meget få ændringer. Det er stadig pålagt sognefogederne at føre tilsyn med overholdelse af byggereglerne. En ny paragraf er tilføjet. Den angår brandloven, og det gælder fyrværkeri - der aldrig må afbrændes på gade eller vej. Fyrværkeri må kun afbrændes efter hver gang indhentet tilladelse hos sognefogeden. Ifølge en bekendtgørelse af 4. juni 1948 er salg af krudt eller fyrværkeri til børn og unge under 18 år forbudt. Det blev tillige pointeret, at den kommanderende ved en ildebrand er brandfogeden og for ordenshåndhævelsen sognefogeden, hvorfor han har pligt til at møde ved enhver ildebrand og dermed ved sin personlige nærværelse være opmærksom på, hvad der kunne give anledning til ildens opkomst. Afbrænding og salg af fyrværkeri har givet anledning til mange bekendtgørelser. Ellers skete der i min tid som sognefoged ingen væsentlige ændringer af brandloven.

## ***Snerydning på offentlige veje***

**E**fter der i 1793 var kommet en forordning, der i store træk fastlagde vore hovedlandeveje og andre offentlige veje, måtte der også komme regler angående snerydning.

Det skete ved et reglement af 20. december 1799, hvor der står, at snerydningspligten ikke er at henregne under pligtarbejdet, med hensyn til vejarbejdet. Det var en personlig forpligtigelse for enhver gård og husbeboer at deltage i snerydning på de offentlige veje.

Reglementet gav en udførlig redegørelse angående antal arbejdsdage, enhver gård- eller husbeboer skulle udføre. Ligeledes hvad angår afstanden til arbejdspladsen måtte en halv mil i lige linie være rimeligt. Dog tilføjes det, at i vanskelige tilfælde kunne afstanden hæves til 1 mil. Snerydningen gav i mange år ret store problemer. Der var dengang mange hulveje, der var vanskelige at holde fri for sne, og tildelingen af vejstykker, som de forskellige landsbyer havde at holde ryddelige, følte ofte som en stor forskelsbehandling. Det var snefogedens pligt at tilkalde de arbejdspligtige, men både det arbejdsmæssige og tildelingen af de rydningspligtige veje, gav anledning til mange stridigheder, som sognefogeden måtte deltage i på grund af den politimæssige del af hans arbejde.

Når stærkt snefog bevirkede, at enkelte veje ikke kunne holdes åbne, var man pligtig at anvise en farbar vej over markerne, der tydeligt skulle afmærkes. Skulle vejen passere et vandløb uden nogen bro, skulle der opises i 3 alens bredde og tydeligt afmærkes.

Der kommer en ny forordning af 16. marts 1841. Samtidig kommer indførelsen af sogneforstanderskabet, der nu er med til at varetage disse opgaver. Det medfører, at disse ordninger ændres ikke mindre end 6 gange de næste 12 år, men ingen af dem giver væsentlige ændringer i pligtarbejdet.

Ved indførelsen af kommunalreformen og sognerådernes indførelse i 1868, sker der ingen særlige ændringer. Pligtarbejdet fortsætter med hensyn til snekastning på offentlige veje. Der kommer en ny lov af 22. april 1904, hvor det er pålagt politimestrene at føre tilsyn med, at alt snekastning navnlig vedrørende postruterne udføres forsvarligt.

Ifølge nævnte lov påhviler det kommunen at sørge for snekastningen på de offentlige veje. I sognekommunerne skal snekastningen udføres som naturalarbejde efter regler, der nærmere angives i loven.

Efter en ny lov af 13. april 1938 påhviler det fortsat politiet og sognefogederne at føre tilsyn med, at snekastningen udføres tilbørligt. På amtslandevejene påhviler snekastningspligten amtet, men på bivejene sognekommunerne.

Sognekommunerne kan frit træffe bestemmelse om, hvorvidt snekastningen skal finde sted for kommunernes regning, eller som naturalarbejde. Sognerådene skal i alle tilfælde - også hvor det er bestemt, at snekastningen skal udføres for sognets regning, - udarbejde fortegnelse over det snekastningspligtige mandskab, idet dette kan tilsiges, såvel til landeveje som biveje, hvis der ikke kan skaffes tilstrækkeligt lejet arbejdskraft.

## Retsplejen

**E**n yderligere omtale af retsplejen er væsentlig, idet sognefogedens arbejde også bestod af en del politimæssige opgaver. Retsplejen er naturligt forbundet med det politimæssige og navnlig, når vi går tilbage i tiden.

Dansk retspleje begynder omkring Gorm den Gamle og hans søn Harald Blåtand's tid. De samlede omkring år 1000 det danske rige og Gorm den Gamle indførte kristendommen. Det er ikke meget, vi ved fra den gang, men Jellingestenene har da bragt bevis for, at vort land blev samlet som eet kongerige ved den tid.

Det første folk, der kom til landet, var et jægerfolk. Senere kom agerdyrkerne, der levede af at rydde skoven og opdyrke jorden. Så kom de handlende, plyndrende vikingebønder. Noget af det første, der skete efter rigets samling, var, at landet blev inddelt i herreder. Eet herred var en retskreds, der havde et tingsted med områdets domstol. Som medlemmer af tinget valgte man de mest agtværdige folk i herredet. Tingstedet lå under åben himmel og var markeret af kampesten, som medlemmerne sad på under møderne.

Foruden de tidligere nævnte herredsting, var der 3 landsting. Riget var delt i 3 hovedlande, Skaane, Sjælland og Jylland/Fyn. Hvert af disse "lande" havde sin folkeforsamling, med sæde i Lund, Ringsted og Viborg. Disse landsting var ikke blot i besiddelse af dømmende myndighed, men indtil den senere middelalder, også af lovgivende og anden politisk myndighed. Senere bliver disse herredsting delt op i et birk, som står for et byting for købstæderne. I det 13. århundrede får man "den Skaanske Birkeret" som særlig gældende for købstæderne. Senere kommer betegnelsen birk også til at gælde på landet, som derved får deres særlige retskreds, men det sker over et meget langt åremål. Det er navnlig krongodser, adelige godser og gejstlige godser. Retsreglerne for byting og birketing var forskellige indtil 1623, hvor Chr.IV bestemte, at retsreglerne skulle være ens for alle retskredse.

Men den ret, som for de private birkes vedkommende tilkom godsejerne i deres egenskab af birkepatroner at udnævne birkedom-

mere, forandredes i 1809 til en indstillingsret og denne bortfaldt ved grundloven 5. juni 1849. Adskillige birke er bevaret som retskredse. I dag er det kun en navneforskel på birk og herred.

Går vi tilbage til det 11.-12. årh., hvor de selvejende bønder opbyggede bondesamfundet, når vi kun hen til 13 -1400 tallet, før den katolske kirke opkøber store jordarealer og hele landsbyer til de mange klostre, der bliver bygget.



*Sønderup-Nordrup sogneråd 1962-1966:*

*Fra venstre ses Poul Fredebo Jensen, Sønderup, næstformand, Verner Kristiansen, Sønderup, Valdemar Christensen, Sønderup, formand, Bernhard Nielsen, Nordrup, Knud Nielsen, Huse Herrestrup, Poul Christensen, Skafteløv, Holger Jensen, Årslev. Billedet stammer således fra den periode, hvor forfatteren fungerede som sogneformand og lægdsmand i de to sogne. (Eget arkiv).*

Kirken bliver dermed en stat i staten, indtil reformationen indføres i 1536, hvor de store jordarealer med landsbyer inddroges under kongen og kronens gods. Men i årene derefter deler kongen med rund hånd ud af de store arealer for at købe sig venner eller af nød og trang, når riget mangler penge.

Kongen må da sælge ud af de store jordarealer, hvor mange landsbyer følger med. Når adelen og andre store godsejere forstår at udnytte deres goder ved at udbygge deres godser, så er de frie bønder, som byggede Danmark op, nu blevet til forarmede fæstere på den jord, som før var deres. De første ændringer heri sker ved jordfællesskabets ophævelse i 1781 og ved Stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Når det er så begrænset, hvad der er bevaret af skriftlige ting før 1660, kan man ikke lade være at spørge, hvad årsagen er. Der står vel intet direkte om det spørgsmål, men vi ved, at under svenskekrigen var lensmændene og adelen meget modvillige mod kongen og støttede i stedet svenskerne.

Frederik d. 3., der ved hjælp af borgerstanden og de gejstlige fik indført enevælden, fik dermed hævn over adelen. Men senere viste det sig, at adelen og godsejerne var mere snu end Christian d. 6., idet han på deres opfordring ved lov af 4. februar 1733 indførte landmilitseren med den bestemmelse, at ingen bondekarl måtte forlade det gods, hvor han var født, så længe hans husbond havde arbejde til ham. Dermed var de stavnsbundne til stedet. Frederik d. 3. udsendte i 1662 en forordning, at lenene skulle nedlægges og i fremtiden kaldes for et amt og lederen af amtet kaldes amtmænd. Landet skulle opdeles i amter. Denne reform tog meget lang tid. Først i 1793 meddeltes det, at nu var landet inddelt i 13 amter. Men det væsentligste, kongen nåede i sin regeringstid var, at adelen var blevet uden indflydelse på regeringsmagten.

Når vi ser tilbage på vore herreds-, birke- og byting og deres arbejde, er det meget lidt, vi kender til det. Der er næsten intet skriftligt, da alle forhandlinger gennem flere århundreder forgik mundtligt og under åben himmel. Den 21. december 1551 bliver det vedtaget, at der på alle tingsteder skal føres en bog over alle de sager, der er behandlet. Alle handler og skifter, der angår fast ejendom, har altid skulle behandles på tinge, også i de mange år, hvor det kun var mundtlige aftaler. Det er fra de næste godt hundrede år, man har en del skriftligt materiale, men utroligt meget af dette er også forsvundet. Mange af de detaljer, som har kastet lys over dagliglivet i datidens landsbysamfund, er fra den tid. Bytingene var de første, der flyttede ind i et hus, og byfogeden fik der pålagt at føre en dombog. Den blev senere kaldt tingbog. Tingbogen var i mange år den eneste officielle protokol. Desværre er også mange af dem gået tabt, selvom det i 1578 blev pålagt lensmændene at føre tilsyn med disse. I 1500-tallet fik bytinget den opgave at den offentlige skifteforvaltning med hensyn til umyndige arvingers rettigheder, skulle indføre disse i en bog, der kaldtes "*Børnebogen*".

Med det her under retsplejen til indledning omtalte forstår vi måske lidt bedre baggrunden for forordningen om indførelse af sognefogedinstitutionen. Købstædernes ringe kendskab til, hvad der skete i landsbyerne. "Rettens Betjente" havde ingen kontaktpersoner at henvende sig til. Der var ikke tale om en opstand eller et ønske fra landsbysamfundets side, hverken jordfællesskabets eller stavnsbåndets ophævelse. Dertil havde man kørt bondesamfundet ned i for megen mismod og fattigdom. Stavnsbåndets ophævelse var i





*Billederne stammer fra den årlige sammenkomst hos politimester Otto Frederik Grüner i Skelskør 1947.*

*Som nr. 1 fra venstre overbetjent Andersen, der var leder af Skelskør politistation. Nr. 7 fra venstre er Julie Andersen, kontorist og leder af politikontoret.*



*I baggrunden ses politimesterens hus, hvor de tre stuevinduer markerer spisestuen, hvor politimesteren var vært ved et kaffebord for sognefogederne. Forrest i billedet ses politimesterens kone, Agnes Grüner.*





*Nr. 1 fra venstre er landpolitibetjent Sørensen. Alle sognefogeder er ikklædt sognefogedkasketten, det eneste synlige ydre tegn på værdigheden.  
(Politihistorisk arkiv, Politistationen Slagelse).*

realiteten en værnepligtsreform. Det er man altid gået let henover. Årsagen var reformvenlige og fremsynede mænd inden for de store godser, der så nødvendigheden af igen at få bondebruget på fode. Det var på det tidspunkt derfra, den væsentligste indtægt kom, og dermed er vi tilbage ved det, kapitlet drejer sig om.

Der skete først væsentlige ændringer i retsplejen ved indførelsen af sogneforstanderskabet i 1841 og yderligere ved kommunallovns indførelse i 1868. Først den gang fik regeringen og administrationen et virkeligt kendskab til landsognene, og landsognenes beboere fik indflydelse på deres hverdag. I de første 50 år efter sognefogedinstitutionens indførelse var sognefogeden myndighedernes eneste kontaktperson ude i landsognene.

Beboerne i landsognene må have følt det som en vis omvæltning, at en politimyndighed var kommet så tæt på. Rettens betjente "Herredsfoged og Birkedommer" boede i købstæderne og kom sjældent ud til landsbyerne. Nu var der kommet en sognefoged i hvert sogn, en politimyndighed, der i visse landsbyer kunne føles som en konkurrent til bondefogeden, der altid havde været landsbyens førstemand. Ikke alle kunne med det samme tilslutte sig Kongens ønske,

som det er formuleret i § 5, at *"Sognefogederne skal anses som det mest agtede af Almuens mænd og i Samkvem have det øverste, Sæde"*. Det og arbejdet, der fulgte med, var tit årsag til, at mange bønder ikke ønskede at påtage sig hvervet, der tillige var uden løn.

Derfor blev embedet efterhånden tillagt en masse privilegier, fritagelse for pligtarbejde og bidrag til amtsreparationsfonden. Tillige kunne sognefogeden, når han havde været lægdsmand i 15 år, få fritaget en søn for militærtjeneste.

Alle disse privilegier blev først ændret ved en lov af 4. marts 1857, hvor det blev vedtaget, at sognefogederne skulle have en fast konstant løn, fra 40 kr. til 200 kr. alt efter sognets størrelse.

Når så mange bad sig fritaget for hvervet som sognefoged og stævningsmand, skyldes det sikkert, at i de første mange årtier var det et krævende arbejde, der tog megen tid. Man var afgjort fattige ude på landet. I 1813 havde landet tillige en statsbankerot. Det var ingen let opgave, når det forlangtes, at man skulle gå hårdt frem for at udpante for skatter og afgifter til den kongelige kasse. Dertil kom bankhæftelsesrenter og bøder for politilovens overtrædelse, restancer til kirke og skoler.

For disse mange skyldige beløb skulle der efter en gammel forordning ske oplæsning ved kirkestævne, det vil sige oplæsning af præsten fra prædikestolen. Det blev ved et cirkulære af 30. maj 1826 ændret til, *"Til at foretage læsning ved Kirkestævne ere ingen andre end Sognefogeden og Kirkesangeren berettiget"*. En sådan oplæsning var nødvendigt, for en meget stor del af almuen kunne hverken læse eller skrive, men oplæsningen skete nu ved kirkedøren efter gudstjenesten. Ved en ny forordning af 2. juni 1830 blev det bestemt, at der af sognefogeden skulle ske oplæsning af alle skyldige beløb, 8 dage før udpantning kunne finde sted. Der foruden blev det pålagt mere konkret, hvilke andre meddelelser han havde pligt til at oplæse.

Først mange år senere kommer der en ændring fra justitsministeriet i en skrivelse af 21. april 1873, der lyder: *"Til at læse Bekendtgørelser angående skifter, auktioner eller andre sådanne foranstaltninger, er ej heller Kirkesangeren, men alene Sognefogeden berettiget"*. I andre tilfælde kan derimod den, der ønsker noget bekendtgjort efter eget valg henvende sig til sognefogeden eller kirkesangeren.

Da dette emne er stort og dækker mange årtier, føler jeg for forståelsens skyld det berettiget at tilføje et afsnit, der belyser lidt af, hvorfor der gik så mange år inden Grundloven af 5. juni 1849 fik sin fulde virkning. Fra enevælde til folkestyre var en utrolig stor ændring for befolkningen og for landet som helhed, og så var vi vel et af de lande i Europa, der slap mest fredeligt igennem en sådan forandring.

Først i 1736 får man gennemført en juridisk embedseksamen, for det havde vist sig, at mange af rettens betjente hverken kunne læse

eller skrive. Der gik mange år, inden der var uddannet embedsmænd nok, så først i 1821 var man nået så langt med uddannelsen, at der kunne stilles betingelse. For at kunne ansættes som amtmand, dommer eller herredsfoged skulle man have juridisk embedseksamen. Derefter kunne man begynde at uddanne embedsmænd til forvaltninger og uddannelsesinstitutioner. Det mål blev først nået i 1848. Demokratiet arbejdede heller ikke for godt. De politiske partier sloges om magten.

Ved Grundloven 5. juni 1849 blev det danske rige et konstitueret monarki, med en klar proklameret adskillelse mellem den dømmende, lovgivende og udøvende magt. Der gik mange år, før man fik virkeliggjort den fuldstændige adskillelse mellem den dømmende og udøvende magt. Det gik derimod hurtigere med gennemførelsen af de i Grundloven omtalte borgerlige friheder og med udvidelsen af det kommunale selvstyre. Vi fik landkommunalloven med kongens underskrift 6. juli 1867 og den trådte i kraft 1. januar 1868. Samtidig ændredes navnet sogneforstanderskab til sogneråd. Der kom samtidig den vigtige ændring i valgbestemmelserne, at ingen embedsmænd kunne være fødte medlemmer af kommunalbestyrelsen, men kunne naturligvis indvælges i rådet, hvis de opnåede det fornødne antal stemmer. Sognepræsten mistede dermed ved denne lejlighed sin afgørende indflydelse på administrationen af skole- og fattigvæsenet. Inden for det politiske skete der en revision af grundloven i 1866, der i det væsentlige drejede sig om indskrænkning af valgretten til landstinget. Denne grundlovsrevision medførte en åben kamp mellem folketinget og det af landstinget støttede konservative ministerium, som først sluttede i 1901 med udnævnelsen af det første venstreministerium og en anerkendelse af princippet om, at den til enhver tid siddende regering skulle være i overensstemmelse med folketingets flertal (folketingsparlamentarismen). En ny grundlov blev vedtaget i 1915, hvis vigtigste politiske bestemmelser var gennemførelsen af almindelig valgret til rigsdagens to ting - og dermed havde kvinderne fået valgret. Der havde længe været arbejdet på at få gennemført en ny retsplejelov, og det lykkedes omsider justitsminister C.Th. Zahle at få vedtaget loven om rettens pleje af 11. april 1916. Det var et omfattende lovkompleks bestående af 95 kapitler med ialt 1043 paragrafer. Som ikrafttrædelsesdato fastsættes 1. oktober 1919.

Man havde fået adskilt den dømmende og udøvende magt, idet der oprettedes en selvstændig anklage - og politimyndighed. Dermed havde man omsider fået ført junigrundlovens juridiske løfteparagrafer ud i livet - en retsplejelov.

Efter den nye landkommunalreform var kommet, skete der en del ændringer. Efter udpantningsloven af 29. marts 1873 kunne sognefogederne foretage udpantning på landet, når fordringen ikke oversteg

100 kr., og genstanden ikke var fast ejendom. Ved retsplejeloven af 1916 blev denne ordning ført videre således, at sognefogeden som politimesteren kan gøre udlæg under de samme betingelser som udpantninger d.v.s. fordringer indtil 100 kr., og ikke udlæg i fast ejendom.

Efter den gamle forordning af 1791 havde sognefogederne også ret til at foretage udlæg og udpantning. En udpantning den gang skulle ske under overværelse af 2 vidner. For en sådan forretning tilkom der sognefogeden 12 skilling i salær, men så havde han også ret til tillige at foretage udlæg. Senere kunne en sådan forretning foretages med 1 vidne. Det er karakteristisk for udviklingen, at der inden for den borgerlige retspleje bliver flere og flere forretninger for sognefogederne, mens deres virksomhed ved politivæsenet træder mere tilbage. Årsagen er vel en naturlig følge at, mere politi ansættes, og landpolitiet naturligt tager sig af de politimæssige opgaver ude i sognene.

Udpantning kan af sognefogeden kun foretages i visse lovbestemte tilfælde, navnlig skatter, offentlige afgifter, underholdsbidrag, auktionsrestancer og restancer med visse forsikringspræmier. Købstæderne fik tidligere ret til at ansætte pantefogeder, men ved en lov af 18. marts 1925 blev der også givet landkommuner med over 2000 indbyggere ret til at ansætte pantefogeder. Angående inddrivelse af skatter og afgifter til det offentlige kommer der en ny lov af 23. juni 1932. Heraf fremgår, at nu må alle kommunalbestyrelser ansætte pantefogeder, men er ikke forpligtiget dertil. Er ingen pantefoged ansat, er sognefogeden stadig pligtig at foretage alle udpantninger for skatter og afgifter til stat, amt og kommune. En ændring af denne lov kom ved en bekendtgørelse af 12. juli 1935, en vejledning for sognefogeder med hensyn til foretagelse af eksekution - og udpantningsforretninger. Der kom i denne periode mange nye bekendtgørelser angående udlæg og udpantning.

Forskellen mellem udlæg og udpantning hidrører fra det retsgrundlag, der skal foreligge for at forretningen kan udføres. Udlæg er det almindelige tvangsmiddel, som skal anvendes overalt, hvor der ikke ved loven er givet særlig hjemmel til udpantning. Som grundlag herfor skal der foreligge en dom eller et forlig, hvorved det pågældende retskrav er fastslået under en forudgående sag. I modsætning til hvad der gælder ved udpantning, skal der intet forkyndes for skyldneren, forinden udlæg foretages.

I forbindelse med en stævningsmands arbejde er det i høj grad de mange forkyndelser, der må bruges tid på.

Den instruks, som jeg kender, er af 17. november 1947 og har i korte træk følgende ordlyd. Stævningsmandens forretninger er efter retsplejeloven: såvel i borgerlige sager som i straffesager at foretage

forkyndelser af sådanne udfærdigelser og andre processuelle meddelelser til parter ( sigtede ), vidner, syns- og skønsmænd, nævninger m.fl., som tilstilles ham fra en domstol, politimester eller anden offentlig myndighed, med pålæg om forkyndelse o.l., eller fra en part ( sagfører ) med begæring om sådan.

Ved ”forkyndelse” forstås en mundtlig meddelelse om arten af den udfærdigelse (stævning, tilsigelse, domsudskrift, kendelse, o.l.), som skal forkyndes, og samtidig hermed en aflevering til den pågældende af en genpart af udfærdigelsen. Oplæsningen af udfærdigelsen finder kun sted efter udtrykkelig begæring fra den pågældende, for hvem forkyndelsen sker.

Pålæget eller begæringen om forkyndelse skal ”*efterkommes snarest muligt*”, på landet senest inden 48 timer efter modtagelsen.

Hovedreglen er, at forkyndelsen så vidt muligt søges iværksat for den pågældende personlig. Forkyndelsen bør ordentligvis ske på hans bopæl eller midlertidige opholdssted, men kan også ske, hvor han træffes.

Alle forkyndelser bør ske på en så hensynsfuld og lidet opsigtsvækkende måde som muligt.



# Ægteskab

**I** følge lov af 30. juni 1922 om ægteskabs indgåelse og opløsning med senere tillæg og ændringer, påhviler der sognefogederne vigtige pligter, dels med hensyn til prøvelse af bevisligheder, der skal forelægges, dels med hensyn til lysning, dels med hensyn til ægteskabs indgåelse ved borgerligt ægteskab. En udførlig vejledning er givet i justitsministeriets cirkulære af 30. september 1948. Dette cirkulære og tillægget er blandt andet udtrykkeligt i sin overskrift rettet til sognefogederne og skal findes hos disse.

Denne prøvelse foretages, hvad enten brudefolkene ønsker kirkelig eller borgerlig vielse. I landsognene altid af sognefogeden i det sogn, hvor bruden bor. Er der den ringeste tvivl om, hvorvidt bevisligheden er i orden - ofte når brudefolkene, eller een af dem ikke har dansk indfødsret - skal sognefogeden, forinden han udsteder attest, forelægge sagen for politimesteren.

Brudefolkene skal forevise fødsels- eller dåbsattest, foruden disse er der mange andre ting, brudefolkene skal afgive skriftlige erklæringer om. Blandt andet skal der afgives skriftlig erklæring om, hvorvidt han eller hun tidligere har været gift, og hvis det er tilfældet, fremlægges bevis for, at det tidligere ægteskab er ophævet. Tilhører brudefolkene ikke samme trossamfund, skal de afgive skriftlig erklæring om, i hvilken tro børnene af ægteskabet skal opdrages, hvilken skal være enten folkekirkens tro, eller en af parternes tro. Hver af brudefolkene skal afgive en skriftlig erklæring på tro og love om, hvorvidt han har børn uden for ægteskabet overfor hvilke, der påhviler ham forsørgelses- eller bidragspligt.

Disse erklæringer bør være udstedt umiddelbart før indleveringen og må ikke godkendes, medmindre det godtgøres, at der foreligger særlige grunde. Hvis samtykke nægtes uden ”*skellig grund*”, kan amtmanden give samtykke til ægteskabet.

Når bevislighederne er i orden, giver sognefogeden brudefolkene attest herom, efter den i cirkulærets § 18 foreskrevne form. Offentlig lysning skal finde sted forinden vielsen. Lysning kan ikke finde sted på grundlag af en attest, der er over 3 uger gammel. Fritagelse for

lysning kan kun fås ved kgl. bevilling, når særlige grunde taler derfor og kan undlades, når der på grund af brudefolkernes sygdom er alvorlig fare ved at opsætte vielsen.

Hvad enten brudefolkene ønsker kirkelig eller borgerlig vielse, kan lysning efter deres frie valg ske enten fra prædikestolen eller ved tinglysning, men den skal altid ske på det sted, hvor bruden bor. Ønsker de borgerlig lysning, sender sognefogeden begæring herom til dommeren. Vielsen må ikke foregå før 14 dage fra tinglysningsdagen. ( Lysningsfristen ).

Borgerlig vielse står åben for alle, og sognefogeden er pligtig at foretage vielse og de dermed forbundne forretninger for dem, der ønsker det og uden hensyn til, om de er bosatte i sognet eller ej, men naturligvis kun under forudsætning af, at de fornødne bevisligheder og attester er tilstede. Selve fremgangsmåden ved vielsen findes angivet i cirkulærets § 51, hvor også den brudetale, som sognefogeden skal holde, findes aftrykt.

Borgerlig vielse er gratis, og vidnerne har ikke nogen ret til vidnegodtgørelse. Straks efter vielsen udleveres der uden betaling ægteskabsfolkene en vielsesattest, udfærdiget på den dertil bestemte blanket.

## Sognefogedens løn og pligter

**D**en væsentligste godtgørelse lønmæssigt, som sognefogederne fik for ordningen i 1791 til 1857, bestod af naturalier, som tidligere omtalt, d.v.s. fritagelse for at deltage i mange kommunale byrder, som de øvrige bønder og fæstere var pålagt i forhold til Tdr. hartkorn på ejendommen. Det var blandt andet vejarbejde, offentlige pligtige kørsler og fritagelse for bidrag til amtsreparationsfonden.

Disse privilegier og fritagelser bortfaldt med loven af 4. marts 1857. Efter denne lov tillagdes der fra 1. oktober 1857 sognefogederne *"efter deres distrikters udstrækning, Hartkorn og folkemængde, samt de øvrige forhold, der kunne have indflydelse på deres arbejde"* en fast årlig løn af amtsreparationsfonden fra 40 til 200 kr. i henhold til nærmere fastsættelse af amtsrådet i et med justitsministeriets approbation vedtaget lønningsregulativ. Nye lønningsregler blev fastsat ved lov af 4. marts 1932, senere lov af 18. maj 1937, senere cirkulære af 28. august 1943 og af 29. november 1947. Efter disse udgør lønnen herefter et fast årligt grundbeløb af 70 kr. Derudover et beløb 11 øre pr. indbygger og 3,5 øre pr. hektar. De her nævnte faste lønningsandele må dog fortsat i intet tilfælde overstige 800 kr. årlig, jævnfør lov af 4. marts 1932. Der ydes herudover et dyrtidstillæg, der i 1949 udgjorde 50%. Lønforhøjelsen af 1947 fik tillige virkning på lægdsmandslønningerne, der udgør 1/3 del af sognefogedens faste løn.

Regulering af lønningerne finder sted hver femte år, med virkning fra 1. april.

Udregningen af hver enkel sognefogeds lønning foretages af politimesteren. Foruden den faste løn er der tillagt sognefogeden nogle ubestemte indtægter, navnlig gebyrer ved udlæg og udpantning, registreringsgebyrer og forkyndelsesgebyrer.

Ved justitsministeriets cirkulæreskrivelse af 31. juli 1940, kan der udbetales alle sognefogeder en telefongodtgørelse på 2/3 af det faste telefonabonnement. For lægds mænd gives der en godtgørelse på 1/3 af det faste abonnement.

Efter en sognefoged var beskikket, skulle han efter en lov af 12. april 1886 tages i ed. Det er efter en lov af 26. marts 1909 bortfaldet

og erstattet af et højtideligt løfte, som sognefogeden skal underskrive. Ligesom amtmanden udnævner sognefogeden, er det også amtmanden, som kan afskedige vedkommende, hvis han viser sig uduelig eller gør sig uværdig til embedet.

Til legitimation skal sognefogederne ifølge cirkulære af 18. februar 1939 være forsynet med politiskilt og eventuelt uniformskasket. Om sognefogedernes retsstilling blev der ved forordningen af 11. novem-



*Sognefogeder i Antvorskov birk samlet til møde 1933. Siddende fra venstre: Holger Larsen, Sørbymagle, Jens Larsen, Slotsbjergby, dommerfuldmægtig Christian Boje, Slagelse, Søren Jacob Olsen, Fårdrup, politifuldmægtig Axel Christian L. J. Benzon, Slagelse, Jens Damsgaard, Sct. Mikkels landsogn.*

*Stående fra venstre: Christian Peter Hansen, Sludstrup, Aage Johannes Olsen, Fårdrup, Christian Georg Valdemar Hansen, Hejninge, Niels Peter Christiansen, Sorterup, Alfred Niels Hansen, Gudum, Christian Andersen Holst, Skørpinge, Niels Peter Emil Christiansen, Stillinge, Hans Martin Hansen Buchwald, Sønderup, landoverbetjent Hans Chresten Steffen Skounsø, Slagelse, Thorvald Frandsen, Sct. Peders landsogn syd, Rasmus Hansen, Gimlinge, Christian Anthon Rasmussen, Kindertoft, Jens Christian Nielsen Jensen, Lundforlund, Verner Christian Nielsen, Gerlev, lægdsforstander og politibetjent Hans Peder Andersen, Slagelse.*

*Søren Jacob Olsen blev sognefoged i Fårdrup 1. januar 1882 og blev afløst på posten af sin søn (stående nr. 10 fra venstre) Aage Johannes Olsen 1. oktober 1932. Søren Jacob Olsen var formand for Foreningen af sognefogeder og lægds mænd i Danmark indtil 3. juli 1932. (Lokalhistorisk arkiv, Slagelse Centralbibliotek).*

ber 1791 kun givet følgende almindelige bestemmelser, der nærmest har karakter af en kongelig formaning til undersåtterne: *"Ligesom det skal være Sognefogedernes pligt at vise Sagtmodighed og Beskedenhed imod Almuen i sit Embedes Førelse, så er det også vor (Kon-*

gens) alvorlige Villie, at Sognets Beboere skulde med Velvillighed imodtage hans Advarsler, med Agtelse for hans Bestilling, efterkomme det som han, i Lovens Navn og efter Øvrighedens Befaling, anordner, samt med Beredvillighed være ham behjælpelig i Alt, hvad der hører til at fremme Orden og Roelighed”.

Ifølge borgerlig straffelov af 15. april 1930 omfattes sognefogederne af den for offentlige tjenestemænd ved disse lovbestemmelser tilføjede særlige beskyttelse mod vold eller trussel om vold og mod hån, skældsord eller anden fornærmelig tiltale, under udførelse af tjeneste eller hverv i anledning af samme. Ligeledes straffes den, der med vold eller trussel om vold søger at hindre en sognefoged i at foretage en lovlig tjenestehandling, eller tvinge ham til at foretage en tjenestehandling.

Angående sognefogedernes regnskabsførelse og kontrollen dermed er den vigtigste bestemmelse anordning af 14. september 1923, der af hensyn til dens betydning er gengivet som følger: ”På den anden side straffes en Sognefoged, der forseer sig, eller forbryder sig under udøvelsen af sin tjeneste, efter de strengere regler i straffelovens kapitel 16, om forbrydelse i offentlig tjeneste eller hverv, bestikkelse, uretmæssig modtagelse af skat eller afgift, ulovlig tvang, brud på tavshedspligt undladelse af tjenestepligt, forsømmelse eller skødeløshed. For underslæb i offentlig tjeneste er skærpet straf fastsat i straffelovens § 154”.

Hver sognefoged skal føre en dagbog og en kassebog. I dagbogen indføres samtlige indkomne henvendelser med løbende numre og dato for modtagelse og ligeså dato for tilbagesendelse. I kassebogen skal alle sognefogedens ind- og udbetalinger uden nogen undtagelse straks indføres, under ind- og udbetalingsdato således, at man til hver tid kan erfare kassebeholdningens størrelse.

Kassebeholdningen skal holdes afsondret fra sognefogedens øvrige midler.

Afgifter for hundetegn, jagttegn o.l., for hvilke sognefogeden fører særlige protokoller, der tillige fungerer som kassebøger, vil, for såvidt angår den del af afgifterne, der ikke tilfalder sognefogeden personligt, være at indføre i kassebogen.

Politimesterens eftersyn hos sognefogeden bør ske uanmeldt.

## Stempellogen

**I** følge stempellogen § 22 er blandt andet sognefogederne pligtige at besørge stempling d.v.s. ”kassation” eller ”belægning” for private dokumenter mod en kendelse af 25 øre pr. dokument. Ved stemplingen må sognefogeden nøje påse, at dokumentet ikke er over 3 uger gammelt. Hvis det er over 3 uger gammelt, skal han nægte at stemple dokumentet.

Sognefogeden er ikke ansvarlig for, at dokumentet er stemplet med det rette beløb, men kun for, at det ikke ved stemplingen er mere end 3 uger gammelt.

Ved ”belægning” forstås, at der udenom dokumentet lægges et stk. stemplet papir, der sammensyes med dokumentet med eet stk. tråd således, at trådenes fri ender sammenknyttes og derefter fastgøres til dokumentet eller stempelpapiret med et laksegl, forsynet med sognefogedens signet, hvorhos han på stempelpapiret sætter datoen og sit navn og sin stilling på papirets forside. Navnet skal være skrevet - ikke stemplet.

Ved ”kassation” forstås, at sognefogeden på hvert enkelt stempelemærke, der i forvejen er sat på dokumentet, sætter datoen helt inde på mærket og derunder sit navn og sin stilling, tildels inde på mærket og tildels ude på papiret. Belægning af et dokument kan samtidig suppleres med påsættelse af stempelemærker, der så kasseres som angivet. Hvis mærkerne allerede er forsynede med dato, når dokumentet forelægges sognefogeden, må han nøje påse, at datoen er den dato, på hvilken kassationen foregår.

I stempellogen § 54 er der foreskrevet straf for sognefogeder, der gør sig skyldig i nogen forseelse med hensyn til kassationen af stempelpapir eller stempelemærker.



## Hundetegn

**N**år hunde langt tilbage i tiden har været omtalt, er det som regel i forbindelse med hundegalskab.

I 1857 kommer der en lov om, at hvis man har formodning om, at en hund er angrebet af hundegalskab, skal man omgående melde til sognefogeden. Hunden skal straks dræbes, hvis man ikke med det samme kan få en dyrlæge til at undersøge den. Sognefogeden skal med det samme sende indberetning til politimesteren.

Der kommer en lov af 18. maj 1937 om hunde, og justitsministeriets cirkulære af 8. september 1937 bliver sendt til blandt andet samtlige politimestre og sognefogeder. Det indeholder de væsentligste bestemmelser om hunde og hundeafgift. Tillige indeholder det nærmere regler for ansvarsforsikring for hunde.

Senere ved et cirkulære af 17. december 1946 er det fastsat, at den almindelige ansvarsforsikring for landbrug dækker såvel hunde som andre husdyr uden betaling af særlig tillægspræmie. Ejeren af en hund på landet skal anmelde den til sognefogeden, inden den er 4 mdr. gammel, eller inden 14 dage, efter han har erhvervet den. Ved anmeldelse og afmeldelse indføres hunden i den af sognefogeden førte hundeprotokol. Sognerådet kan selv bestemme, om der skal betales afgift eller udleveres hundetegn. I min tid som sognefoged skulle der betales afgift og udleveres hundetegn til alle hunde. Dette skulle fornyes og betales hvert år i januar måned.

## Lægdsvæsenet

**N**år det gælder lægdsvæsenet, så må vi vel også her spørge, hvornår og hvorfor blev det indført. Det er altid interessant at kende baggrunden for udviklingen.

Lægdsvæsenet, som det fungerede indtil omkring 1970, blev indført ca. samtidig med sognefogedinstitutionen og baggrunden for den ændring, der den gang kom i værnepligten, var stavnsbåndets ophævelse i 1788.

Værnepligt har vi haft siden det danske rige blev samlet. Første gang, vi læser om det, er i jyske lov af 1241. Den gang kaldtes det leding. Efter loven havde alle pligt at give møde, når der blev kaldt til leding, og det betød både bygning og bemanning af skibe. Kysten blev forsvaret fra skibe. Der fandtes endnu næsten ingen veje, og det meste transport foregik ligeledes med skibe.

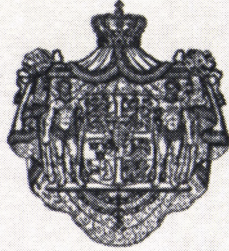
I 13-1400 tallet ændrer det sig. Man begynder i højere grad at føre krig på landjorden. Tillige kommer de første skydevåben frem, men til krigsførelse bruges mest hvervede soldater (lejesoldater).

I 1456 sker her i landet den første udskrivning af soldater på grund af en lægdsordning. 30 gårde skulle danne et lægd og hvert lægd skulle stille med een soldat. Det var også tilladt kongen at tage mod penge i stedet for. Det blev ofte foretrukket. Derved blev der penge til at betale for lejede soldater.

Christian d. 2. fik i 1520 af rigsrådet bemyndigelse til at ændre et lægd til 10 gårde. Det gav lidt flere soldater.

Da Christian d. 4. kommer til magten i 1588, ønsker han at bruge hvervede soldater, for som han giver udtryk for, *"bønder de duer ikke til soldater"*, men det går ikke for godt for hans mange lejesoldater, og bedre bliver det ikke for hans efterfølger. Efter at Frederik d. 4. er kommet til magten, bliver han af sine rådgivere opfordret til at bruge både udskrevne og hvervede soldater i hæren.

Efter en forordning af 22. februar 1701 genoprettes militsen under betegnelsen landmilitsen. Landet bliver påny opdelt i lægder svarende til 20 tdr. hartkorn for hvert lægd, der hver skulle stille med en soldat og tjenestetiden var 6 år. I forbindelse med landmilitensordnin-



Sognefoged, gårdejer Poul Fredebo Jensen

af Sænderup by og Sænderup sogn  
i Sørsø amt beskikkes herved til  
lægdsmænd for det 323. lægd  
( Sænderup sogn ) i 2. udskrivningskreds  
fra den 1. oktober 1955 at regne.

Roskilde , den 1. oktober 1955.

Beskikkelsesbrev

Udskrivningschef.

for

sognefoged, gårdejer Poul Fredebo Jensen

som lægdsmænd for det 323. lægd

i 2. udskrivningskreds.

*Beskikkelsesbrev for sognefoged, gårdejer Poul Fredebo Jensen (forfatteren). 1. juli 1966 blev Poul Fredebo Jensen tillige lægdsmænd i nabosognet Nordrupvester, lægd 323. (Eget arkiv).*

gen blev der afholdt mandtal over alle mænd i bondestanden mellem 14 og 35 år, og disse skulle indføres i lægdsrullen. Samtidig blev det vedtaget, at i de 6 år, militærtjenesten varede, måtte ingen flytte og tage ny arbejdsplads. Det blev tillige vedtaget, at der skulle holdes 2 sessioner om året, hvor de bønderkarle, man ønskede at bruge, blev udtaget. Karlene var kun ved militæret en del af året. Resten af tiden skulle de arbejde for den godsejer eller bonde, hvortil de var fæstet. Det var hans pligt at betale dem den fulde løn for hele året. Når de ikke var indkaldt til militærtjeneste, skulle de møde hver søndag efter kirketid til eksercits.

Denne ordning gav anledning til megen strid mellem godsejerne og hæren. Det var utilfredsheden med at betale løn, når karlene var ved militæret, og officerene beklagede sig over, at de blev for dårligt uddannet, når de skulle arbejde så meget ved landbruget.

Den daværende kronprins, den senere Christian d. 6., var som kronprins blevet informeret om godsejernes utilfredshed med landmilitisen, og kort efter han blev konge, ophævede han den 30. oktober 1730 sin fars forordning om landmilitisen af 1701. Resultatet af denne beslutning blev det modsatte af, hvad man havde forventet, for når der ingen lov var mere, kunne de unge karle, der havde været indkaldt, frit rejse fra godserne og bønderne, så forvirringen var stor i de 3 år, det varede. Kongen blev opfordret til at sammenkalde konseilet, selvom det bestod af de samme godsejere, som havde bedt ham om at afskaffe landmilitisen. Som ventet foreslog konseilet, at kongen igen skulle indføre landmilitisen og dermed lægdsrullen, for så kunne kongen til enhver tid se, hvor store ressourcer han havde at trække på. Ingen tvivl om, at det sidste kun var at dække over deres egen interesse - at fastholde bønderkarlene til deres fødestavn. Efter nogen tid var Christian d. 6. nået til den opfattelse, at noget måtte gøres for at regulere forholdene mellem godsejerne og karlene på godserne.

Den 4. februar 1733 genindførte kongen landmilitisen, men den havde nu mere karakter af en landsøkonomisk end en militær udskrivningsforanstaltning. Af nye bestemmelser i forordningen var, at der skulle holdes session een gang om året, og enhver, der var i besiddelse af jord, skulle indberette, hvor mange unge mellem 14 og 36 år, man havde i sin tjeneste, som endnu ikke havde fæstet gård. Af det mandskab, der var indført i lægdsrullen, som godsejerne selv førte, kunne de selv bestemme, hvem af dem mellem 18 og 36 år, de ville udskrive til soldat. Godsejernes interesser var desuden blevet tilgodeset gennem en bestemmelse om, at *"ingen bondekarl må begive sig fra det gods, hvor han er født, så længe hans husbond kan forskaffe ham tjeneste"*. Med denne bestemmelse havde godsejerne fået en magtstilling, idet karlene i denne periode var bundne til godset, *"stavnsbundne"* som vi vil kalde det.

Denne forordning af 4. februar 1733 vakte ikke nogen uro i landbefolkningen, hvad måske nok kan synes lidt mærkeligt i dag, men årsagen må have været, at værnepligten altid havde hvilet på den mandlige landbefolkning, der ikke havde jord, og de, der ejede jorden, skulle afholde omkostningerne ved soldatertjenesten.

I de næste ca. 50 år sker der ikke store ændringer. Først i 1786 bliver der nedsat en kommission, der skal drøfte retsforholdet mellem godsejere og selvejere på den ene side og fæstebønder, husmænd og andre af bondestanden, der var bundne af fødestavnen, på den anden side. Kommissionen var først og fremmest blevet opfattet som en landbokommission, men den kom i høj grad til at beskæftige sig med militære og udskrivningsmæssige forhold.

Den 28. april 1788 blev kommissionens indstilling underskrevet og den 20. juni samme år udsendtes en forordning på grundlag af den. Denne stavnsbåndsforordning fik en gennemgribende betydning, ikke alene for landbruget, men også for hæren, værnepligten og udskrivningsordenen.

De væsentlige ændringer var blandt andet, at lægdsrulleføringen blev frataget godsejerne og overført til et civilt udskrivningsvæsen, hvorunder sessionerne skulle finde sted ved personligt fremmøde. Mandskabet til krigstjenesten skulle udtages i forhold til distrikternes folkemængde og ikke som tidligere i forhold til hartkorn. Krigstjenesten var en personlig pligt, der påhvilede alle mænd af bondestanden.

På grund af de nye udskrivningsbestemmelser var det nødvendigt gennem nye ekstra sessioner at udarbejde et nyt mandtal for den mandlige del af bondebefolkningen. Det var et meget stort arbejde, der dog blev gennemført på forholdsvis kort tid.

Landet blev i 1789 - 92 inddelt i 1656 lægder, det svarer til en udskrivning på ca. 20.000 mand. De fulgte tildels sogneinddelingen med en såkaldt lægdsmand, der skulle være mellemedet mellem de lægdsrulleførte og sessionerne, hvor den egentlige udskrivning fandt sted. Normalt var det derfor den stedlige sognefoged, der blev udpeget som lægdsmand. Men lægdsvæsenet og dermed militærtjenesten gjaldt fortsat kun for bondebefolkningen. Købstæderne stod stadig udenfor lægdsinddelingen.

Forordningen af 20. juni 1788 om stavnsbåndsophævelse anses som givet for den vigtigste af landboreformerne i Danmark i slutningen af 1700 tallet. Men mindre kendt og omtalt er det, at forordningen faktisk var en værnepligtsreform, der grundlæggende ændrede udskrivningen af soldater i Danmark.

Det var med denne forordning, man første gang indførte den personlige værnepligt som princip. Den var uden tvivl også medvirkende til den almindelige værnepligts gennembrud i 1849.



Det er fristende at nævne nogle enkelte citater, fra de store begivenheder, der skete for ca. 200 år siden.

Landbrugets og forsvarets sammenhæng i stavnsbåndsbestemmelsen fremgår tydeligt af indledningen af forordningen af 20. juni 1788. Kongen siger blandt andet i sin begrundelse *"da bondestanden indbefatter den talrigeste del af landets indbyggere og statens såvel i hensigt til forsvarsvæsenet som den almindelige velstand, formentlig beror på denne betydelige næringstands vindskibelighed, mod og fædrelandskærlighed"*. Det var vel det, der var med til at give bonden *"den personlige frihed"*.

En passus mere i forordningen lød, *"da det er befundet, at det stavnsbånd som for nærværende tid, hæfter bønderne i Danmark, til det gods hvor de have fyldt det 4. de år, har sin grund i den indretning ved landmilitisen, at jorddrotterne have været pligtige til at fremstille, de til krigshærens vedligeholdelse fornødne mandskab, i forhold af deres ejendoms matrikulerede hartkorn, så fritages Jordegodsejerne fra at levere folk til krigstjeneste, hvilket herefter skal fordres umiddelbar, som en almindelig og personlig pligt imod kongen og fædrelandet"*.

Der skete med disse bestemmelser to afgørende ændringer i værnepligten. Udskrivningen blev fjernet fra jordejeren og overgik til staten. Pligten til at stille som soldat blev en værnepligt, der blev pålignet den enkelte. Pligten blev med andre ord flyttet fra jorden til dens brugere, men det var fortsat kun bondestanden, der skulle bære værnepligten. Der var hermed taget et afgørende skridt mod den almindelige værnepligt.

Så stor en ændring hvad angår værnepligt og udskrivningen, måtte nødvendigvis i begyndelsen give problemer. Der opstod i de første årtier ofte problemer om, hvem der var værnepligtige. Bondesønner, der flyttede til købstæderne, var stadig værnepligtige, hvorimod en ung mand fra byen, der flyttede på landet, ikke var værnepligtig. Der var i de første år mange undtagelser for folk fra forskellige hverv. Andre kunne købe sig fri. Også købstæderne gav problemer. Men ved en lov af 10. maj 1843 får købstæderne særskilte lægder, og byfogeden i den pågældende by skal udføre lægdmændens forretninger.

Udskrivningen til flåden har altid haft sine egne regler.

Ved en forordning af 17. juli 1737 fastsættes regler for kyststrækninger, der blev gjort til sømilitidsdistrikter, hvorfra der blev rekrutteret mandskab til flåden. I 1770 blev den ændret og gjort mere landsomfattende. Det blev vedtaget, at købstadsfolk, der ernærede sig af søen, samt folk, der boede i kystområder, skulle opføres i sørullen. Først ved en forordning af 8. januar 1802 kom der nye principper for udskrivningen, således at den kunne dække udskrivningen både i hæren og i flåden.



Drøftelser angående den almindelige værnepligt blev ført meget indgående i de første årtier af 1800 tallet. Mange mente, at den almindelige værnepligt skulle gælde alle. Men for købstadsbefolkningen blev det af mange betragtet som nedværdigende, om de skulle indrulleres på lige fod med bønderne. I årene 1830 - 40 blev kongen opfordret til at nedsætte en kommission, der skulle behandle emnet, om det var tilrådeligt at indføre den almindelige værnepligt for alle. Efter Christian d. 8. var kommet til magten, nedsatte han en kommission, men der var så mange undtagelser for embedsmænd og de økonomisk bedre stillede, at da lovforslaget i 1844 blev forelagt stænderforsamlingen, blev det forkastet.

I 1846 udarbejdede en kommission endnu et forslag om indførelse af den almindelige værnepligt. Der var stadig en del undtagelser, men købstæderne fik nu ingen særstilling. Dette lovforslag blev vedtaget, men kongen nåede ikke inden sin død at underskrive loven.

Krigen, der udbrød i 1848, gjorde det klart for alle, at sammenhold var en nødvendighed. Der var ikke plads til særstandpunkter. Der blev den 23. september 1848 udstedt en anordning om ekstraordinær udskrivning, og det hed deri, at undtagelse fra den her omhandlede udskrivning ikke kunne finde sted *"enten på grund af herkomst, stand og stilling, eller nogen som helst anden årsag"*.

Den midlertidige anordning fra september 1848 blev i 1849 forelagt den grundlovgivende forsamling, men mødte stor modstand, navnlig fra dem, der hidtil havde været fritaget for værnepligt. Ejenommeligt nok var N.F.S. Grundtvig, der var medlem af den grundlovgivende forsamling, imod forslaget, fordi han mente, det måtte være en frivillig sag at møde til forsvar for fædrelandet. Andre så det som et forsøg på at undertrykke borgerstanden. Det blev også karakteriseret som en jantelov efter devisen *"da det er umuligt at hæve bondestanden til det høje trin af kultur, hvorpå borgerstanden står, søger man nu at styrte denne ned til det lave standpunkt, som hin indtager"*.

Selv om de voldsomme sammenstød fortsatte i den grundlovgivende forsamling, så viste det sig ved den endelige afstemning, at forslaget blev vedtaget med 116 stemmer for og 24 imod. Det blev underskrevet af kong Frederik d. 7. 12. februar 1849 og dermed var den almindelige værnepligt indført i Danmark. Den nåede således at blive indført før grundloven af 5. juni 1849.

Efter krigen skulle loven føres ud i praksis. Det var nødvendigt at justere hele det udskrivningsvæsen, der havde eksisteret siden 1790. De hidtige søindrulleringsdistrikter ophævedes, og udskrivningen til både hær og flåde blev foretaget af de samme embedsmænd. De mange justeringer af loven fortsatte op igennem halvtredserne, og efter krigen 1864 var det nødvendigt at tilpasse hærordningen og

dennes udskrivningsgrundlag til de nye vilkår. På den baggrund kom der en ny værnepligtslov den 6. marts 1869. De mange undtagelsesbestemmelser var slettet, så man kan sige, at først fra 1869 var loven om almindelig værnepligt indført i fuldt omfang.

Tidspunktet for optagelse i lægdsrullen blev ændret fra 15 til 17 år og den øvre grænse for at stå i lægdsrullen til 38 år. I 1902 blev der nedsat en ny forsvarskommission. Resultatet blev en forsvarsordning af 1909. Man drøftede en værneskat, der skulle betales af alle værnepligtige, som ikke blev indkaldt. Forslaget blev formelt indført, men aldrig gennemført i praksis. Den 8. juni 1912 blev udstedt en revideret værnepligtslov.



*Kong Christian den 10. aflægger besøg på kommandostationen på Stabjerggård i Årslev i forbindelse med Kongerevyen 2. oktober 1929. Kongen ses stående som nr. 5 fra højre.*

*(Lokalhistorisk arkiv, Slagelse Centralbibliotek).*

Stort set var der tale om en lettere revision af 1869 loven.

Der skete den ændring, at alderen for indkaldelse blev sat ned fra 22 til 20 år. Den særlige sørulle ophævedes. Derved blev den sidste rest af søudskrivningens særpræg slettet.

Når værnepligten var blevet indført i grundloven af 1849, var det sikkert med udgangspunkt i den hidtige opfattelse, at værnepligten

var hvilende på jordbesiddelse eller en eventuel unddragelse heraf, som følge af samfundsmæssige privilegier. I grundlovens § 95 står: ”Enhver våbenfører mand er forpligtet til med sin person at bidrage til fædrelandets forsvar, efter de nærmere bestemmelser, som loven foreskriver”.

Man havde i 1849 sikkert ikke tænkt sig, at nogen af religiøse eller moralske grunde ville nægte at bære våben for fædrelandet, hvis det blev angrebet. Under første verdenskrig kom der flere anmodninger om fritagelse for militærtjeneste og resultatet blev en lov af 13. december 1917. ”Loven om værnepligtiges anvendelse til civilt arbejde”. Tjenestetiden for civilt arbejde blev sat til 20 mdr.. Det var længere end militærtjeneste. Det skulle ikke tidsmæssigt være fristende at blive flyttet over til civilt arbejde. Problemet med militærnægtere var i mellemkrigsårene ikke særligt stort. Der kom en ny lov i 1933, hvor den væsentlige ændring var en nedsættelse af tjenestetiden fra 20 til 15 mdr. Der skete i årene op til 2. verdenskrig store nedskæringer i forsvaret. Der blev i disse år kun indkaldt 25% af en årgang.

Efter krigen i 1945 var slut, blev der af de politiske partier nedsat en såkaldt ungdomskommission. Fra den kom i 1949 en betænkning om de værnepligtiges forhold. Kommissionen foreslog blandt andet, at de værnepligtige blev undervist mere alment under indkaldelsen, og man burde igangsætte initiativer til at udfylde fritiden. Det udviklede sig til forsvarets civilundervisning, der har varetaget en civil uddannelse sideløbende med den militære.

En følge af modstandsbevægelsens opståen under den tyske besættelse var de hjemmeværnsforeninger, der fra 1945 oprettedes, og hvori tidligere modstandsfolk samledes. Nok var der sluttet fred, men der var stadig megen uro mange steder. Det var baggrunden for loven af 16. juli 1948 om hjemmeværnet. Man ønskede, det skulle være statens opgave. Tanken var, at dette nye hjemmeværn på kort sigt skulle overtage medlemmer fra hjemmeværnsforeningerne og på længere sigt opbygge det af værnepligtige, der af forskellige grunde ikke var blevet indkaldt. Det ville også der være muligt at fortsætte for værnepligtige, efter de var fyldt 50 år og slettet af rullen.

Udviklingen efter 2. verdenskrig og de storpolitiske forhold var vel medvirkende til, at man ved lov af 1. april 1949 oprettede et civilforsvar. Opgaven var at træffe foranstaltninger til at forebygge og afbøde følger af krigshandlinger, i det omfang de ikke henhører under de militære værn. Civilforsvarspligten var en udvidelse af det hidtidige værnepligtsbegreb. Den var også beregnet at omfatte kvinderne, men den var frigjort fra lægdsrullen og værnepligten. I 1960'erne kunne man mærke, der var en ændring på vej til militæruddannelsen. Men der var også en ændring på vej inden for lægds- og udskrivningsvæsenet, for både lægdsmand og sognefoged fik deres afsked samtidig.

Lægdsmanden kommer først ind i billedet, efter vi får stavnsbåndsforordningen 20. juni 1788.

Alle mandlige af bondebefolkningen skulle fra fødslen indføres i rullen fra 1788 til 1849. Efter den almindelige værnepligt var indført skulle de fra 1849 til 1869 først indføres efter de var fyldt 15 år.

Fra året 1869 har grænsen for indførelse i lægdsrullen været det fyldte 17. år. Lægdsmandens opgaver, udover at indføre sognets egne unge i rullen, var tillige at indføre de unge, der kom til sognet med flyttebørn, og modsat de unge, der flyttede fra sognet, udstede dem et flyttebevis. Når de unge blev indkaldt til militærtjeneste, skete det med skriftlig meddelelse gennem lægdsmanden. Det samme var tilfældet ved ekstraordinære indkaldelser.

Ved sessionen skulle der gives de unge besked angående tidspunkt dag og sted, hvor de skulle møde. Samtidig skulle lægdsmanden selv møde ved udskrivningen for at deltage sammen med udskrivningschefen, når sognets unge var til behandling.

Tænker vi en del år tilbage, skulle lægdsmanden være de militære myndigheder behjælpelig ved tilrettelæggelse af indkvartering, når der skulle afholdes efterårsmanøvre. Denne blev ofte afsluttet med en kongerevy. Den sidste kongerevy i vort område foregik på Nordruplunds marker.

## Kilder:

*Med stor hjælp fra Knud Bruun Rasmussen, Rønnesholm, og Centralbiblioteket i Slagelse, fandt vi frem til en del bøger, der behandler emnet.*

*Jeg har benyttet materiale fra følgende kilder:*

*Dagbogsblade fra Sognefoged Lars Nielsen Stavnholt 1789 - 1794.*

*Håndbog for Sognefogeder, udgivet 1857 Al. Rasmussen.*

*Fra 1660 til vore dage, udgivet 1890 J.P.Jørgensen Ganløse.*

*Håndbog for Sognefogeder, udgivet 1874 J. Møller.*

*Vejledning for Sognefogeder, udgivet 1883 S. Krarup.*

*Vejledning for Sognefogeder, udgivet 1929 Dommer L.Th.Arnskov og Politimester Aage Seidenfaden.*

*Vejledning for Sognefogeder, udgivet 1949 fhv. Politidirektør Aage Seidenfaden.*

*Lokaladministrationen i Danmark, udgivet 1985 Harald Jørgensen.*

*Til Fædrelandets forsvar, Hans Chr. Bjerg.*

*Stavnsbaand og Værnepligt omkring værnepligtsreformen 1788, Hans Chr. Bjerg.*

*Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark, Rudi Thomsen.*

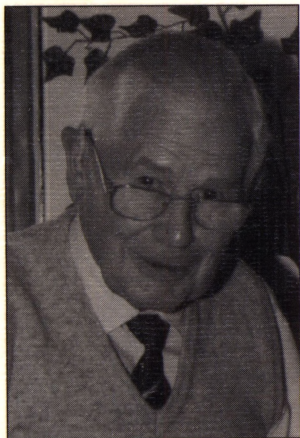
*Den danske hær i Napoleonstiden, Tøjhusmuseets skrifter.*

*Lægdsruller fra 1830 til ca. 1930, fra 1. og 2. Udskrivningskreds.*

*Oplysninger fra dommer L. Th. Arnskov, politimester Aage Seidenfaden og lederen af Politihistorisk Arkiv, Slagelse Politistation pens. politiass. Chr. Møbius.*



“...beskikkes duelige mænd af bondestanden til at være sognefogeder...”  
“...skulle sognefogederne være stævningmænd, når de dertil er villige...”  
“...sognefogeden skulle desuden udpante kirkens og skolens restancer...”  
“...sognefogederne fik også andel i bøderne for at opmuntre til større påpasselighed...”  
“...sognefoged og brandfoged skulle underrettes så hurtigt som muligt ved ildebrand...”  
“...giver sognefogeden brudefolkene attest herom...”  
“...indføres hunden i den af sognefogeden førte hundeprotokol...”



### Poul Fredebo

Født 16. august 1913 i Sønderupnørre sogn, Slagelse Herred.

Gårdejer.

Medlem af repræsentantskabet for NVE 1939-1987.

Bestyrelsesmedlem i NVE 1971-1983.

Intern revisor i NVE 1958-1971.

Medlem af bestyrelsen for Sønderup Brugsforening.

Medlem af Sønderup menighedsråd 1946-1958.

Formand for Sønderup menighedsråd 1970-1974.

Kirkebogsfører for Sønderup sogn 1970-1995.

Medlem af Sønderup-Nørdrup sogneråd som næstformand 1962-1966.

Medlem af

Børneværn

Sognefoged

Sognefoged

Næstforma

Første æres

**ODENSE CENTRALBIBLIOTEK  
HOVEDBIBLIOTEKET**



440906354

ISBN 8